

Anmeldelser

Tove Hansen (red.):

Sølv og Salte. Fotografi og forskning
København, Rhodos og Det kongelige
Bibliotek, 1990. 336 s., ill.
ISBN 87-7245-385-0. Kr. 244,-.

Fotografiforskningen har i de senere år markeret sig mere og mere som et selvstændigt, tværfagligt felt inden for de etablerede kulturvidenskaber. Fotografer, fotohistorikere, kommunikationsforskere, kunsthistorikere, etnologer og museumsfolk har studeret fotografiens særlige væsen og analyseret de fotografiske billeder ud fra stilistiske, historiske, semiotiske, kunstneriske, kulturelle eller formidlingsmæssige synsvinkler. I dette samlewerk præsenterer 16 forskere fra forskellige fag deres resultater med iver og indsigt, og artiklerne giver tilsammen et farverigt fascinerende billede af fotografiforskningens mange facetter.

Bogen er skabt som en hyldest til fotohistorikeren Bjørn Ochsner, der døde i foråret 1989, knapt 80 år gammel. Derfor handler den første artikel om Bjørn Ochsner og Det kongelige Biblioteks Kort- og Billedafdeling, som han var leder af gennem en menneskealder. Hans Berggreen giver et rids af afdelingens historie og fortæller om, hvordan Ochsner forøgede accessionen, således at billedbestanden voksede fra under 200.000 ved hans tiltræden i 1944 til over 3.000.000 ved hans afgang i 1980. Ochsner anskaffede store fotosamlinger, men købte også sjældne »fotografiske inkunabler« og billeder af samtidens danske fotografer. Han beskrives som en behagelig, venlig og hjælpsom chef, der lagde vægt på et højt serviceniveau. Bjørn Ochsners hovedværk, den danske fotografmatrikel »Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920«, hvori ca. 4000 danske fotografer er registreret, gjorde ham kendt som fotohistoriker af internationalt format. Denne bog er da også valgt som model for de tilsvarende matrikelprojekter i Norge, Sverige og Finland.

I 1989 erhvervede Kort- og Billedafdelingen firmaet Sylvest-Jensens samling på omkring 3 millioner luftfotografier, optaget over hele Danmark fra 1934 til 1989. Dette er anledningen til, at Henrik Dupont skriver om luftfotografiets historie i Danmark 1890–1990. De første luftbilleder af København blev bestilt af Carl Aller til gengivelse som xylografi i »Illustreret Familie-Journal«, men det kan ikke være rigtigt, at fotografierne blev taget »fra en ballon captif, ført af luftskipper Lauritz Johansen på hans debuttur den 24. august«. Lauritz Johansen var alene i kurven den 24. august 1890 på sin første tur med den fritflyvende ballon »Aborren«. Han landede mellem Malmø og Landskrona. Fotografering fra flyvemaskine kendes fra 1913, og efter Første Verdenskrig opdelte luftfotograferingen sig i de militære lodbilleder til kortlægningsformål og de civile skråbilleder til illustrationsformål. Den private luftfotografering havde sin storhedstid sidst i 1930'erne og i 1950'erne. Firmaer som Sylvest-Jensen, Aalborg Luftfoto og Odense Luftfoto optog uopfordret gårde og huse fra luften og solgte derefter billederne ved besøg i hjemmene. Andre luftfotofirmaer fotograferede billeder efter bestilling især til brug for den fysiske planlægning. Artiklen slutter med en nyttig oversigt over de samlinger, hvori man i dag kan finde de mange bevarede luftfotografier.

En del af fotoforskningen i Danmark har i de senere år været nært sammenknyttet med kvindeforskningen. Denne linie følges op af Tove Hansen med artiklen om Kvindernes Fotografi, hvori hun beskriver fire kvindelige fotografers historie. Til trods for, at op mod en tredjedel af fotograferne i København var kvinder i perioden 1860–1900, er de kvindelige fotografer næsten usynlige i fotohistorien. Det er derfor vigtigt at indsamle oplysninger om disse selverhvervende kvinders arbejdsvilkår og anskue deres billeder som tidsdokumenter, der kan føje en manglende dimension til kulturhistorien. Tove

Hansen har fundet frem til mange svært tilgængelige oplysninger om de fire kvinder, og hun har som illustrationer valgt fotografier, der kan fortolkes som udtryk for de ønsker og følelser, kvinderne havde over for deres arbejde. Artiklen giver et fint og præcist signalement af de fire kvinder, og ud fra dette forsøger Tove Hansen at tegne billedet af en særlig kvindelig fotografi. Set i sammenhæng med den tidlige kvindebevægelse står disse kvindelige fotografers billeder som et rigt kildemateriale, som kan tale til os om kvinders selvforståelse. Artiklen kan forhåbentlig inspirere til at undersøge flere kvindelige fotografers liv og kunst som bidrag til den større fotografihistoriske sammenhæng.

I bogens afsnit om Moderne Fotografi skriver Henning Hansen om den fotografiske udstilling som medium. Han tager sit udgangspunkt i de to amerikanske vandreuddstillinger »The Family of Man« fra 1955 og »Mirrors and Windows« fra 1978. De blev begge senere vist i Danmark og vakte stor opsigt. »The Family of Man« blev den største publikumssucces i det fotografiske mediums historie. Det skyldtes bl. a., at den besøgende fik en fornemmelse af at træde ud af sin egen verden og selv bevæge sig gennem udstillingens rum, hvor han sammen med andre oplevede billedernes universelle budskab. Mens »The Family of Man« markerede kulminationen af humanistisk reportagefotografi, så betoned »Mirrors and Windows« i stedet fotografernes forskellige holdninger og hensigten med deres billeder. »Vinduer« var billeder fra fotografer, der forholdt sig realistisk og udforskende til omverdenen, mens »Spejle« var billeder, der på en eller anden måde spejlede fotografens person. »Mirrors and Windows« ophængtes nogle steder adskilt i de to grupper, andre steder blandet, men med gruppen markeret på titelskiltene. Dette skabte vidt forskellige udstillingsoplevelser. De to udstillinger var originale for deres tid, men begge udtryk for en holdning, som nu er forladt. Nye udstillingsformer har ikke længere karakter af en dvælende og meditativ oplevelse, men fotografien rummer stadig muligheden for denne form for opmærksomhed.

Om fotografiens vej til accept og anerkendelse som kunstart i Danmark skriver Tage Poulsen. Han omtaler påvirkningen fra ame-

rikansk fotografi i 1970'erne, de første fotografiske gallerier og fotografernes mulighed for at deltage i censurerede kunstudstillinger fra 1976. I 1980'erne modtog flere fotografer priser og legater, og med Museet for Fotokunst, der åbnedes 1987 på Brandts Klædefabrik i Odense, fik fotografien anerkendelse og prestige. Nu mangler kun en kunstteoretisk uddannelse, således at fotografiens kunsthistorie kan adskilles fra fotografiens kulturhistorie. Til slut omtales de elektroniske billeder, som måske vil henvise fotografieren til kun at blive dyrket af nogle få kunstnere, fordi materialer, faciliteter og metoder ikke findes mere. Tage Poulsen slutter således: »Det forunderlige er sket. Netop som fotografien har fejret sin 150 års fødselsdag, er den blevet anerkendt og lukket ind i kunstens fine selskab. Men i samme øjeblik er den begyndt at dø hen. Den viste sig blot at være en metode. Måske vil fremtidens historikere kun omtale den som en parantes i de visuelle mediers historie.«

Pladsen tillader ikke flere eksempler, andre af bogens artikler kunne have været nævnt, tilsammen dækker de bredt, nogle helt ud i fotoforskningens hjørner. Enkelte af forfatterne skriver dog kun for kolleger, så den almindelige læser må kende flere fagdiscipliners begreber og terminologi for at få det fulde udbytte af artiklerne. Trods dette er bogen og dens valgte illustrationer umiddelbart fængslende. Det udførlige noteafsnit, som også indeholder danske oversættelser af de fremmedsprogede artikler, er forbilledligt ligesom det afsluttende register over emner og navne.

»Sølv og Salte« indgår ifølge titelbladet som bind 29 af Det kongelige Biblioteks årbog »Fund og Forskning«, men selvom bogen kan synes voluminøs, er det vel ikke derfor, at den i forordet også benævnes som bind 30 af denne fortræffelige årbog.

Ib Varnild

Erland Porsmose:

Naturens sang – Menneskets kår

Hverdagsliv fotograferet af Lars Rastrup 1885–1925. Landbohistorisk Selskab og Kerteminde Museum 1989. 160 s. ISBN-87-7526-103-0. Kr. 148,-.

Denne bog er en af de mange udgivelser, der blev foranlediget af fotografiets 150-års

jubilæum i 1989. På Kerteminde Museum findes over 700 fotografiske negativer, optaget af maleren Lars Rastrup (1862–1949), og ud af denne samling har museets inspektør udvalgt 138 fremragende billeder til gengivelse med en fyldig indledning om den i dag næsten ukendte maler.

Ligesom P. S. Krøyer brugte Lars Rastrup fotografiet som skitseblok, og fotografisamlingen tegner et helhedsbillede af ham som menneske og som kunstner. Livet igennem var han præget af sin ydmyge opvækst i Munkebo ved Kerteminde Fjord, og i de bedste af hans malerier fra tiden omkring 1890 fornemmer man Rastrups respekt for de fattige mennesker, der var hans sociale baggrund. Erland Porsmose påpeger, at denne holdning også genspejles i fotografierne fra samme periode. Også fotografierne fra de senere perioder viser småkårsfolk og deres boliger, men da Rastrup omkring 1914 begyndte at male reportagebilleder, kom fotografierne til at handle mere om hverdagens arbejdsliv blandt bønder og fiskere. Mange af disse fotografier er kulturhistoriske perler og tilmed smukt komponerede. Man mærker, at der står en kunstner bag fotografiapparatet, men situationerne synes helt ægte, og der ses intet tegn på instruktion. Desværre var de medfølgende oplysninger til negativerne meget kortfattede og oftest uden tidsangivelser, men Erland Porsmose har ud fra sit kendskab til Lars Rastrups liv og færden kunnet datere og stedbestemme en del af motiverne.

Bogen viser, hvordan en samling fotografier, der har stor illustrationsværdi, men ikke er ment som kulturhistorisk dokumentation, også kan få værdi som billedkilder, når den nødvendige viden om fotografens personlige baggrund og motivation for at optage fotografierne kan fremskaffes. En smuk billedbog og samtidig et indlæg i debatten om det fotografiske mediums autenticitet.

lb Varnild

Peter Michelsen: Fortid på Friland

Hvordan et frilandsmuseum bliver til. Lyngby, Selskabet Frilandsmuseets Venner og Greens Forlag, 1990. 108 s., ill. ISBN 87-87831-09-0. Kr. 100,-.

Bogen er blevet til i anledning af 50-års jubilæet for stiftelsen af Selskabet Frilandsmu-

seets Venner, som næsten falder sammen med museets 90-års dag. Både museet og vennerne kan være tilfredse med markeringen, for det er blevet en nydelig og interessant bog, som tjener både forfatter og forlag til ære.

Nu er det ikke første gang Michelsen behandler Frilandsmuseets historie. I 1973 kom en stor og rigt illustreret bog om museet, bekostet af Sparekassen for Lyngby og Omegns Fond. Og bogen har siden set endnu to oplag, bekostet af samme fond under et ajourført navn. Lad det være sagt straks, at også den foreliggende bog er bekostet af nævnte fond.

I begge publikationer er der en ensartet kronologisk gennemgang fra ideen til et frilandsmuseum undfangedes af Bernhard Olsen og til de tanker om fremtiden, som Michelsen gør rede for. Hvad man har villet med museet, har naturligvis ændret sig i tidens løb fra stifterens ønske om gennem den tidligste bestand af bygninger at vise boligens udviklingshistorie, men også, hvad Michelsen tydeligt nok ikke tillægger afgørende betydning, om gennem valget af bygningerne fra de tabte landsdele at belære ungdommen »om alt det, der engang har hørt til Danmark, fæstne mindet om det tabte og bane vejen for den åndelige samling af det spredte«, som Bernhard Olsen betragtede som den eneste mulige form for generobring.

Den kronologiske gennemgang er altså hovedlinjen i bogen, men den deles op i afsnit, der ud over museumsplanerne og stedet for deres realisering sætter lys på sider som museets belysning af sociale grupper i afsnittet »gårdmand og husmand«, museumsbygningernes omgivelser i »lyng og humle«, museets indsats for at formidle sit materiale i »skarer af lærelystne«, og samtidig med at beskrive det danske frilandsmuseum er det også set i forhold til frilandsmuseumsbestræbelser i øvrigt i Europa og Nordamerika i afsnittene: De ældste frilandsmuseer og De nye frilandsmuseer.

Fremstillingen er sober og svinger sig næsten op til at røbe ikke blot hengivenhed, men også kærlighed, som forfatteren nærer til sit museum. Det er derfor naturligt, at han i afsnittet »Planlægning for fremtiden«, hvor han gør rede for de opgaver for museets videreførelse, som han lægger frem, må tyre

sine bekymringer ved den strukturomlægning, som er i gang ved Nationalmuseet. Bekymringen går på Frilandsmuseets suverænitæt. »Denne nedlæggelse af Frilandsmuseet som selvstændig organisatorisk enhed giver grund til bekymring for museets fremtid. Økonomiske og styringsmæssige vanskeligheder samtidig kan let få konsekvenser for et så ømfndtligt foretagende som et frilandsmuseum«. Og her peger han på et permanent problem: bevaringen af museets gamle bygninger, »en uerstattelig del af vor kulturarv, som Frilandsmuseet har overtaget ansvaret for«.

I bogens sidste afsnit kommer så bidraget, der gør rede for hjælpen udefra: Ved Venners Hjælp. Den satte ind allerede fra museets første tid, men blev først systematiseret fra og med stiftelsen af Venneselskabet i september 1940. For stifterne og styrelsesmedlemmerne er der gjort omhyggeligt rede, og så er der en gennemgang af støtten til erhvervelser og genopførelser i museumsparken. Meget ville have været ugjort uden denne hjælp. Michelsen slutter sin beretning med, at man nok må regne med, at denne hjælp vil blive af endnu større betydning for Frilandsmuseet i den kommende tid, selv om hovedsynspunktet stadig må være, at skabelsen og opretholdelsen af museet må være en naturlig statsopgave.

Bogen afrundes med en litteraturoversigt afsnit for afsnit og et 9 sider stort resumé på engelsk.

Holger Rasmussen

R. Broby-Johansen: Glædens kunst

København, Gyldendal, 1990. 128 s., rigt ill. ISBN 87-00-97836-1. Kr. 198,-.

Denne dejlige billedbog er færdigredigeret af Knud Ryg Olsen, der, som han selv skriver i forordet, »arvede to kasser propfyldt med billeder, en disposition og en mængde papirlapper med tekstudkast« – da Broby døde i 1987.

Glædens kunst er et supplement til eller en fortsættelse af de to tidligere bøger, »Dagens Dont i Norden« og »Dagens Dont gennem Årtusinder«. De viser det arbejdende menneske – denne mennesket i forskellige fritids- eller i alle fald ikke-arbejds-situationer, samlet i grupper som Mad og drikke,

Tobak, Ren og smuk, men også en række grupper under fællesbetegnelsen Årstidernes fester – og andre som Leg og spil, Sang og musik osv. – et mylder af folkelivsskildringer, flest europæiske og fra de seneste århundreder, men også eksotiske og fra tidligere tider. Der er græske vasebilleder, danske kalkmalerier, tyske renæssancestik – og helt moderne malerier og fotografier. Der er store mestre og anonyme kunstnere mellem hinanden, dog nok flest af de første, og der er gamle travere og hidtil mindre kendte værker.

Alt i alt en festlig kavalkade. Folk og Kulturs læsere, som jo må formodes at interessere sig for folkelivsskildringer, vil nyde denne bog. Og så koster den kun 198,- kr.

George Nellemann

Dansk kulturhistorisk Opslagsværk

Redigeret af Erik Alstrup og Poul Erik Olsen. Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening, Højbjerg 1991. I-II, i alt 1084 s., få stregillustrationer.

ISBN 87-7423-077-8. Kr. 1.080,-.

Endelig kom det, opslagsværket, som har været bebudet gennem så mange år, at udgiverne i flere omgange har måttet genopfriske tilslutningen hos den uddøende kreds af abonnenter. Forgængerer, »Håndbog for danske lokalhistorikere«, der udkom 1952–56, lod i sin tid også vente på sig, vist især fordi redaktøren blandt sine utrolig mange gøremål havde svært ved at tage tid til at skrive den omfattende indledning. Hvad årsagen til forsinkelsen er denne gang, oplyses ikke i forordet, men det er i hvert fald ikke den samme, al den stund der slet ikke er nogen indledning i det nye værk, kun et kort forord og en endnu kortere vejledning. Næh, man buser lige på med første opslagsord efter alfabetet: »adel«, ikke noget med bogkunst eller bare lidt luft foroven på siden.

Det er i det hele taget en tæt og saglig bog at se på. Nogle flere illustrationer ville ikke blot have lettet det almindelige indtryk, men kunne i en del tilfælde have anskueliggjort, hvad der ellers kræver mange ord. Det ydre er tiltalende med helbind i blåt lærred. Man undrer sig måske lidt over, at de to bind ikke er lige tykke og delt midt i et bogstav,

måske også over fordelingen af store begyndelsesbogstaver i titlen. Ved opsætningen af siderne virker det vel også lidt gammeldags at fastholde den vandrette linie foroven. Til gengæld glæder man sig over den tospaltede teksts tydelighed. Særlig køn er den ikke med de mange fede fremhævelser af registerord, men skriftstørrelsen er bedre end hos forgængeren, imødekommende over for midaldrende og ældre læsere.

Hvem henvender værket sig til? Ja, når det drejer sig om forgængeren, er der jo ingen tvivl. Det står direkte i titlen, at bogen er »for danske lokalhistorikere«. Der er ikke noget at sige til, at man har ønsket at ændre denne formulering. Den er tiden løbet fra. Det er svært at skille lokalhistorikere ud fra andre historikere, og den gamle bog har helt klart været nyttig for en langt bredere kreds fra forskellige fagdiscipliner. Nu har man valgt en titel, der ikke foregriber noget med hensyn til brugerne, men derimod siger noget om indholdet.

»Kulturhistorisk«, er det begreb en udvidelse eller en indskrænkning i forhold til den gamle bog? Egentlig ingen af delene, hvis man holder sig til den gamle titel, der ikke sagde noget om indholdet, samtidig med at det gamle forord talte om »historien i videste forstand«. Det er vigtigt for kommende brugere af det nye værk at vide, hvad de kan vente at finde. Lad os derfor se på, hvad der er med det ene og det andet sted. Når første opslagsord er »adel«, betyder det, at alt det under A, som i den gamle bog stod foran dette ord, ikke er taget med, i hvert fald ikke på dette sted. Det drejer sig om følgende opslagsord i den gamle bog: A. D., à la suite, a. u. s., abbed, abbreviaturer, Abildgaards tegninger, accidenser, accise, actum, ad gratiam, ad mandatum regis, ad pias causas, Additamenta. Imidlertid betyder den kendsgerning, at disse opslagsord ikke er med, ikke nødvendigvis, at de tilsvarende begreber ikke er behandlet et eller andet sted. Nogle af ordene er nemlig med i registeret, og her er der så henvisning til artikler under andre opslagsord. Det gælder følgende af de her nævnte: A. D., se årets inddeling; a. u. s., se skrift; abbed, se klostervæsen; abbreviatur, se skrift; accidenser, se offer, præster; accise, se havne, omsætnings- og forbrugsafgifter, skibsafgifter,

told; actum, se diplomatik; ad mandatum regis, se centraladministrationen, Danske Kancelli; ad pias causas, se arveret. Tilbage bliver, at der er visse emner, man nu åbenbart slet ikke får belyst. Men det fremgår også, at det nye opslagsværk er tilrettelagt efter helt andre retningslinier end den gamle håndbog, og det må vi selvfølgelig gøre os klart, inden vi ser nærmere på emneafgrænsningen.

Det er – som det også antydes af de nævnte eksempler – et hovedprincip, at man har undgået en opsplnitning i utallige småartikler under hver sit opslagsord. I stedet »er sammenhængende begreber søgt behandlet i samme artikel«. Vanskeligheden ved under disse forhold at finde omtalen af de enkelte fænomener er da løst ved hjælp af et meget omfattende register. Her finder man under alfabetisk ordnede stikord henvisning dels til selvstændige artikler, dels til omtale i artikler under andet opslagsord. Kun i det første tilfælde angives sidetal. De to slags henvisninger er i øvrigt tydeliggjort ved anvendelse af henholdsvis fede typer og kursiv. Når man søger noget, er det normalt bedst at tage sit udgangspunkt i dette register. Men man kan godt komme til at bruge en del tid på anvendelsen af det. Grunden hertil er bl. a., at mange ord, som man forventede at finde, slet ikke er der. Lad os som eksempler blot anføre ord som dendrokronologi, hushold, innovation og kogge, altså fra forskellige dele af kulturhistorien nogle ord, som man har svært ved at tro på fraværet af, så stor en rolle de spiller på hver sit område. Man støder måske også på en del pudsigheder undervejs. Nogle af dem fører direkte over i spørgsmålet om emneafgrænsning. F. eks. kan man slå op under arkiver og yderligere få henvisninger under ti stikord med arkiv- som første led. Man kan også finde henvisning til en artikel om museer. Men ordet biblioteker er ikke optaget i registeret, simpelthen fordi en sådan artikel ikke findes. Skulle det mon hedde en bogsamling? Nej, men der er noget, der hedder bogsprædning, og yderligere over en snes sammensætningsord med bog-. Med lidt fantasi når man dog frem til sådanne artikler som »håndskriftsamlinger« og »kortsamlinger«, hvor Det Kgl. Bibliotek og en række andre institutioner er nævnt for disse grene af deres virksomhed. Det kan tilføjes, at læse-

foreninger heller ikke er omtalt. Og af bibliotekernes indhold nævnes måske nok bønnebøger, men ikke landøkonomiske skrifter, ej heller triviallitteratur.

Når biblioteker i almindelighed ikke er behandlet i værket, er det næppe udtryk for en bevidst linie med hensyn til emneafgrænsningen. Derimod er der andre forhold på dette felt, der ikke kan være tilfældige. De må give anledning til nogle overvejelser med hensyn til opfattelsen af begrebet kulturhistorie, så meget mere som der ikke indledningsvis gives nogen oplysninger om, hvordan man vil afgrænse dette fagområde. Her tales kun vagt om en »værdig afløser« for den ældre bog og »et centralt hjælpemiddel for alle, der interesserer sig for dansk kulturhistorie«.

Hertil skal straks siges, at det længe imødesete opslagsværk, da det endelig kom, i hvert fald for en del af de kulturhistorisk interesserede var en dyb skuffelse. Det skyldes især den manglende behandling af en række emner. Det må retfærdigvis indskydes, at når det just citerede har tilføjelsen »fra middelalderen til 1. verdenskrig«, så er det dermed indirekte oplyst, at oldtiden i modsætning til den gamle håndbog er ladet ude af betragtning (dog åbenbart ikke, når det gælder agerstruktur). Ellers er der ikke taget nogen forbehold, og det er derfor med forbavelse, man forgæves leder efter forskellige emner af den slags, som museumsfolk og etnologer gerne interesserer sig for, og som man normalt henregner til kulturhistorien. Forbavelsen er endnu større, når man ved, at redaktionen for år tilbage havde kontakt med museumsfolk, tydeligt nok med henblik på at bygge videre på de mange relevante stikord i den gamle håndbog. Hvad kan der være sket i mellemtiden?

Lad os se på et område som fortidens boligforhold, vel ikke noget helt perifert kulturhistorisk forskningsfelt. Vi slår op på »bolig«. Findes ikke. Men der er boligforeninger, boligkooperationen, boligstatistik og to gange boligtekstiler. Vi prøver »bygning«. Bortset fra at et sådant ord – om end udtalt anderledes – også kan betyde noget med vask af tøj, findes ordet ikke, men vi kan få henvisninger vedrørende bygningsadministrationen (to gange), bygningsafgift, bygningsdirektion, bygningsdirektorat, bygningshjælp, bygningsinspektører, bygningskom-

mission, bygningskommissionen af 1742, bygningskontor, bygningslovgivning (to gange), bygningsoffer, bygningsreglement, bygningsregnskaber, bygningssskriver, bygningsvedtægt. Nu er det så heldigt, at der under bygningsreglement står »se bygningslovgivning, købstadsbygninger«. Der er altså alligevel noget om visse bygninger. Og det er ikke henvisninger, kun ihærdighed, som herefter fører frem til artiklen landbygninger. Det er vi glade for, idet anmelderen tilfældigvis ved, at denne artikel kom med i huj og hast i sidste øjeblik, hvad den dog ikke bærer præg af.

Hvis man inspireret af læsningen her skulle få lyst til at få lidt mere at vide om f.eks. opvarmningen af de omtalte huse, nytter det ikke at slå op på opvarmning, ildsted (kun »ildstedsskat, se ejendomsskatter«), bilæggerovn, vindovn eller skorsten, selv om skorstensfejning dog nævnes under natmænd. Hele emnet opvarmning behandles nemlig ikke. Men måske andre materielle sider af den hjemlige daglige tilværelse? Møbler f.eks., enten i almindelighed eller under de enkelte slags som bord, bænk eller kiste. Ved konstatering af det totale fravær af disse emner (undtagen strejft under artiklen boligtekstiler) mindes man uvilkårligt de små instruktive tegninger i den gamle håndbog.

Propos forskellige former for bygninger, så er det en nærliggende tanke herefter at slå op på kirkebygninger. De er da også fornuftigt behandlet, i øvrigt af en medarbejder, hvis for bogstaver ikke er forklaret i forfatterlisten, hvilket der er talrige eksempler på, og det er selvfølgelig noget sjusk. Hvis man derimod vil se på kirkernes indhold, opstår der vanskeligheder. Kirkeinventar er der ikke noget, der hedder, ej heller f.eks. alter som sådan, men altertavler er lige nævnt under malerkunst. Den konsekvente læser tænker så på billedhuggerkunst eller billedskærere, men bliver sørgeligt skuffet. Det er der ikke nogen artikel om. Et opslag på døbefont fører heller ikke til noget, og en sådan er end ikke nævnt i artiklen om dåb. Hvor teologisk og kirkehistorisk denne end er grebet an, indgår der dog også visse kulturhistoriske elementer i den, og der henvises til barselskikke.

Denne artikel er ganske grundig, og det er vel i det hele taget karakteristisk, at de em-

ner, der mere eller mindre hører hjemme under folkemindvidenskab, ikke er forfordelt i samme grad som den materielle kultur. I det omfang, det eksisterende materiale tillader det, er der også taget hensyn til andre befolkningsgrupper end landbefolkningen. Her er sammenfattende artikler om bryllupsskikke, begravelsesskikke, festtraditioner, jule- og nytårsskikke, fastelavnsskikke, påskeskikke, pinseskikke, majsikke, høstskikke, optagelsesskikke og arbejdsgilder. Da det er begrænset, hvad der findes af monografier over de enkelte arbejdsgilder, har anmelderen i al ubeskedenhed undret sig over, at hans bog om rejsegilde ikke er med i litteraturlisten, der ellers i god overensstemmelse med, hvad der gælder hele opslagsværket, er rimeligt vejledende.

Denne anmeldelse har hidtil mest handlet om, hvad der savnes i værket. Der er imidlertid god grund til at glæde sig over alt det, der faktisk er med. Her er mulighed for at få et hurtigt overblik over utrolig mange emner af den slags, som historisk arbejdende og interesserede ustandselig har brug for at blive orienteret om eller få genopfrisket. Det drejer sig om historie i ganske vid forstand. En tilfældig række artikler under bogstavet F giver en smagsprøve: forsikring, forstrandsret, forstuddannelse, forsvarers administration, forsvarskommissioner, fortættelsesskoler, fosterfordrivelse, fotografier, firmureri, friskoler, frugtavl. Sådan kan man blive ved, og i de allerfleste tilfælde bliver læseren ved slutningen af den enkelte artikel sat på sporet både til kilderne, utrykte såvel som trykte, og til den vigtigste litteratur om emnet. På dette felt er der sket en vis ajourføring, så også nyere litteratur ofte er med, og man er her således kun i mindre grad generet af værkets umådelig lange produktionstid.

Det eneste område af faget historie i traditionel forstand, som der helt klart ikke tages sigte på, er naturligt nok den politiske historie. Ellers er historien en bred ramme, og det er begrebet kulturhistorie også. Der er i opslagsværket meget god viden at hente om administrationshistorie og forskellige sider af økonomisk og social historie. Med hensyn til visse træk af den sociale organisation, som f. eks. slægt, familie og hushold, er man nok ikke fulgt helt med den mere etnologisk prægede del af den nyere kulturhi-

storiske forskning. Stærkest står værket måske, når det drejer sig om agrarhistorien. På dette felt inddrages også i nogen grad tingenes historie, for så vidt som mange redskaber dog nævnes og bringes i sammenhæng med arbejdsprocesserne i artikler om jordbehandling, høstarbejde og tærskning. Her kommer man langt ind på nogle af kulturhistoriens klassiske arbejdsområder, hvilket også i nogen grad gælder, når man forfølger den videre bearbejdning af jordbrugets produkter i artikler om brød, øl og brændevin. For de to sidstes vedkommende er synspunktet dog også industrihistorisk.

Betegnelsen opslagsværk vil nok forlede mange til at tro, at de her kan finde små hurtige forklaringer på ord og begreber, som man støder på ved historisk arbejde og læsning. Det finder man stadig nemmere i den gamle håndbog. For den ældre tid vil mange foretrække at gå til Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, hvor det selvfølgelig ikke er særlig kort besked man får, men hvor der emnemæssigt er en vældig bred dækning. Det andet hovedord i titlen på det nye opslagsværk, kulturhistorisk, må som påvist også tages med forbehold. Det havde været en ærlig sag, hvis der klart var angivet retningslinier for emneafgrænsningen og for beskæringen af begrebet kulturhistorie. Nu må man nøjes med at konstatere, at der nok er tale om et på mange måder nyttigt værk, men at det på andre områder ikke er nær så nyttigt, som mange havde håbet og forventet.

Peter Michelsen

Nord-Nytt. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Nr. 43, 1991

Humor, red. af Karin Löfgren, Christian Rchette, Per Jarl. 128 s. ISSB 0008-1345.

Kan man skrive alvorligt om humor? Det lyder paradoksalt, og ens første indskydelse er måske også at myrde selve ideen med en kvik bemærkning. Men emnet har kunnet tiltrække opmærksomhed i over hundrede år og har fremkaldt vægtige bidrag fra så ansete navne som filosofen Henri Bergson, psykologen Sigmund Freud og forfatteren Arthur Koestler.

I virkeligheden er problemet humor van-

skeligt og mangfoldigt, hvad enhver kan erfare ved selviagttagelse: Hvorfor ler jeg egentlig? Er latter det samme som glæde? Skal man skelne mellem humor, komik, ironi, satire og måske flere begreber? Selv en baby på et par måneder kan smile og le, men hvad sætter den elementære refleks i gang, ler voksne ad det samme som spædbørn, og er latter en god ting? Den opliver os og kan befordre en følelse af fællesskab, men vi véd jo meget vel, at man indimellem også ler ad de sørgeligste og grusomste ting. »Humorens skjulte kilde er ikke glæde, men sorg,« hævder et anonymt citat s. 3, »der findes ingen humor i Himlen«.

Meget muligt, men des mere findes den på jorden, og ikke mindst i folkekulturen, så det er rimeligt nok at NORD-NYTT har ofret et temanummer på emnet. Redaktionen har indfanget ni bidrag fra Norge, Sverige og Finland (resten af os har intet at yde?), og med undtagelse af Jonas Bergmans om Bellmanvitser og Finn Christen Hansens om en gammel norsk-dansk skæmteviser bygger de alle på nyindsamlet stof: Georg Drakos om Göteborg-vid, Leea Kröger om Kekkonen-vitser, Kaija Jäppinen om skæmt på arbejdspladsen, Monica Frantz Rikken om skolebørns historier, Ulla Lipponen om kontorerne uofficielle kopiering (som man *ikke* må kalde Xerox-lore), Ulf Stahre om graffiti og Ulf Palmenfelt om mandbladernes vittighedsspalter.

Fælles for bidragene er, at de er meget stofnære, og en del af dem når egentlig ikke videre. Det er også godt nok, vi får et panorama over miljøer (og bemærker at en del vid har svært ved at overskride selv de lave skandinaviske sproggrænser) og kan bl.a. mere os over, at de lidt grove göteborgske underklassetyper Karl og Ada er ophav til et PR-show, hvor pæne lokale kändiser ud nævnes til »Årets Kal å Ada« – selvironi og PR forekommer ikke i samme sfære.

Dysindige psykologiske og litterære tolkninger af humoren skal man ikke lede efter. Det er folklorister og etnologer der fører ordet, og de går efter det sociokulturelle spil: hvordan børns brug af historier udtrykker intern hækkeorden; hvordan skæmt på arbejdspladsen påvirkes af den almene samfundsudvikling; hvordan politiske vittigheder afspejler politisk virkelighed. Særligt udbytterig fandt jeg Palmenfelts undersø-

gelse, som fokuserer på de bidragydere, der holder vittighedsspalterne i live, og Lipporens, som fortæller om en af humorens moderne former (og i øvrigt overser Else Marie Kofods udmærkede samling *Chefens sekretær*, Kbh. 1989). Denne kopivirksomhed – altså *ikke* Xerox-lore, firmaet vil ikke have det – udmærker sig ellers ved at frembyde alle folklorens traditionelle kendetegn, anonymitet, variabilitet osv., men kommunikeres udelukkende i skriftlig form; et kors for den systematiske tanke.

Dybde giver antologien ikke, men i det mindste bredde: Man imponeres af humorens fortsatte mangfoldighed og vitalitet. Måske netop fordi dens skjulte kilde ikke er glæde, men sorg?

Bengt Holbek

Niels-Holger Larsen:

Silderøgerierne ved Hasle

Bornholms Museum, Rønne 1991. 31 s.
ISBN 87-88179-28-1. Kr. 30,-.

I gamle dage, det vil sige indtil først i 1950'erne, var der røgede sild på brødet i de danske madpakker. De fleste af disse sild kom fra Bornholm og blev handlet hos grønt- og fiskehandlere under navnet »røgede bornholmere«. Senere kom der nye former for pålæg, som var lige parat til at lægge på brødet. På Bornholm fik røgerierne i de samme år mange og kostbare påbud om fliser og anden hygiejne. Resultatet blev, at mange lukkede, og den før så blomstrende lokalindustri sygnede hen. Det gjorde det traditionelle fiskeri med drivgarn for øvrigt også, så nutidens røgerier, der lever af salg til turister, må undertiden købe deres sild helt fra Nordjylland.

Netop turismen er grundlaget for, at flere af de gamle røgerier i disse år genåbnes, så røgen fra det brændende elletræ igen spredt duft og stemning i de små havnebyer. Bornholms Museum har i 1990 indrettet en udstilling i et fredet røgeri i Hasle. Opfølgende har man udsendt en lille instruktiv publikation af Niels-Holger Larsen. Indholdet har tidligere været trykt som artikel i museets årbog; men hvorfor har man ikke ændret den gamle paginering?

Det er ellers en pæn lille tryksag. Teksten dokumenterer sammen med de mange foto-

grafier den hektiske aktivitet, der før i tiden var omkring de små virksomheder med de fornemte murede skorstene. Forfatteren gør kort rede for silderøgningens historie. Han beskriver også de karakteristiske arbejdsprocesser fra silden modtages til de senere den samme dag pakkes i trækasser og sendes på markedet. Men hvorfor drejer det sig kun om Hasle? Beskrivelsen burde have omfattet alle de bornholmske kystbyer inklusive Gudhjem, hvor man engang i forrige århundrede var de første til at røge sild i større skala.

Poul H. Moustgaard

Chr. R. Jansen (red.): Skatkisten

Arkivalier og historier fra landsarkivet. 141 s., ill. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland. ISBN 87-890-39-15-7. Kr. 315,-.

»Skatkisten« er titlen på den statelige bog, hvormed Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg den 12. august 1991 fejrede landsarkivets 100 års fødselsdag. Titlen er valgt af to grunde. For det første skal landsarkivets arkitekt Hack Kampmann i sin udformning af bygningen have ladet sig inspirere af katolske helgenskrin, som han havde set i Italien, for det andet kan man roligt kalde landsarkivet med alle dens arkivalier for en skatkiste.

I bogen har arkivets arkivarer – og det er Harry Christensen, Ole Degn, Jens Holmgaard, Chr. R. Jansen, Birgit Løgstrup og Paul G. Ørberg – vist lidt frem af det, man kan finde i skatkisten. Kan der ikke spores noget egentligt system i de 66 små historier, så er bogen dog alligevel meget pædagogisk. Den kommer nemlig alle de gængse kilder igennem, og hvert lille stykke munder omhyggeligt ud i litteraturhenvisninger.

»Skatkisten« er altså først og fremmest en bog om kilderne, det understreges af de mange omhyggelige farvefotografier af arkivalier. Og det er en bog, der fortæller, hvad kilderne kan, når de læses med viden og følsomhed. Men det er også en bog om det liv, der afspejler sig i kilderne. Mange af historierne er læseværdige, og de er alle oplysende. Man kommer vidt omkring i tilværelsens krinkelkroge. Snart er man på inspektion med en toldkrydser, snart kigger man

indenfor i Horsens Tugthus hos Jens Nielsen, der fik hovedet hugget af; snart er man med til at bygge stationsmesterboliger, snart snager man lidt i Blichers privatliv, læser en versificeret ansøgning fra Ambrosius Stub i Ribe, anlægger veje og meget mere. Stort og småt er blandet mellem hinanden. Dog har forfatterne til de fleste historier søgt at markere det perspektiv, der løfter det enkelte arkivfund ud over det kuriøse.

Bogen er med andre ord en god reklame for landsarkiverne og for arkivarernes arbejde.

Eske K. Mathiesen

Jens Bruun (red.):

Barselstue og himmelstige

Samlede digte og salmer af Løjt-degnen Hans Mikkelsen (1720–1796). Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1991. 219 s., ill. ISBN 87-7406-062-7. Kr. 190,-.

Adskilt af et lille århundrede kan den sønderjyske litteratur fremvise to muntre, satiriske og folkekære digtere, nemlig Hans Mikkelsen (1720–1796) og Nikolaj Andersen (1862–1919). Begges vers blev særdeles populære, Andersens via Flensborg Avis og Sprogforeningens Almanak, Mikkelsens via skillingstryk, afskrivninger og mundtlig tradition. Nikolaj Andersens digte og fortællinger har længe haft deres udgave, nu har Hans Mikkelsen også fået sin ved pastor Jens Bruun i Løjt.

Mikkelsen var degn i Løjt Kirkeby, men han var født på Løgumkloster-egnen, forældrene var fattige, faderen skrædder. Bruuns udgave har en forløber, nemlig Frederik Fischers samling af Mikkelsens digte fra 1860. Denne havde imidlertid ikke Mikkelsens salmer med, ej heller noget tekstkritisk og kommenterende apparat. Det er morsomt at se Andersen og Mikkelsen ved siden af hinanden på reolen. De klæder hinanden, den fugtige degn og Andersen med sin berømte hyldest til kaffepunchen. For resten kunne der godt laves endnu et bind med sønderjyske satirer og versfortællinger af forskellige forfattere. Det var genrer, der trivedes godt i Sprogforeningens Almanaks første årtier.

Selvfølgelig er tiden løbet fra meget i Hans Mikkelsens digte, tiden løber jo fra

hvad som helst. Men hvad den ikke er løbet fra, er den versifikatoriske energi, der er nedlagt i digtene, lysten til at lege med sproget, lysten til at fortælle en god historie på vers. Mikkelsens digte blev for en dels vedkommende trykt som skillingstryk af Luckanders efterfølger i Haderslev, men Mikkelsen er langt fra at være kliche-fabrikant. Han er digter, som elsker at digte og finde rammende ord for sine iagttagelser og meninger, der ikke sjældent havde brod mod øvrighed af flere slags.

Derfor er tiden ikke løbet helt fra Mikkelsens digte, for hvad den poetiske energi formår, det er netop at sætte liv i kludene. Og liv er der virkelig, stoffet formelig spræller i sit metriske korset og truer sine steder, ligesom naturen, med at gå over optugtelsen, hvad naturen vitterlig gør i denne stump fra »Bevis af levende Exempler at det er Løgn ...«

Antonius han har en næsten voxen Pige,
Som alt var femten Aar og femten Dage til;
Hun Stakkel tænkte paa at have sig
en Lige,
Hvis nogen Beiler sig hos hende melde vil.

Om for hun ikke tør saa taabeligen være,
Hvis ufornodentlig hun kom i Brudeseng,
Hos Avelskarlen hun begyndte lidt at lære
Om Ægteskabets Værk og sammes
Sammenhæng.

Indtil omsider hun kom til og tog lidt Skade
Paa hendes Jomfrudom, som let og
kunde skee.
Hun om en Vattersot begyndte da at tjade,
Som tog saa hastig til at Hver den
kunde see.

Det ene genrebillede efter det andet ruller frem. Snart er man i kroen, snart på gaden, snart i køkkenet, snart i festligt lag, snart i daglig samtale. Mikkelsens drivkraft var satiren. Men hans satire er, som hos Holberg, beregnet til at gøre folks dårskaber synlige uden nødvendigvis at fordømme dem med en kæmpestor pegefinger. En holbergsk tone er i øvrigt mærkbar; visse af Mikkelsens dialoger er som snydt ud af komediedigterens næse. Og så er det da pudsigt, at Holberg brugte pseuydonymet Hans Mikkelsen.

Under alle omstændigheder får man i Mikkelsens digte mange muntre kig ind til bondelivet på Løjt dengang. Nogle af digtene er blevet husket længe, f. eks. »Extract af en heel Søndag-Eftermiddags Landsby-Prædiken« og »Den lystige Barselstue«. I »Samtale imellem Peder Kornpuge og Johan Sax« blotter Mikkelsen en bidsk hjørnetand, der blinker mere satirisk end ellers, når han skildrer storbonden, der i billige tider køber korn op for at gemme det til dyre tider, når folk lider nød.

For kulturhistorikere er Mikkelsens digte interessante. Et eksempel: I digtet »Bindebrev«, som Bruun vil frakende Mikkelsen ophavsretten til uden at angive nogen tvivgende grund, beklager forfatteren, at han ikke har et gammelt bindebrev at tage til model for det, han sidder og skal skrive, og så beskriver han i forbigarten og på den yndigste måde et sådant,

Ak havde jeg kun nu ved Haand
Et gammelt Bindebrev,
Beklippet og belagt med Baand
Som man det for dum skrev;
Hvorefter jeg da ligesaa
Et anden kunde skrive
Om Hjort og Hind og Takker smaa
Om Løv og Græs og Sive.

I sin indledning fortæller Jens Bruun om Mikkelsen, om hans virke som degn, som klog mand og som landmåler, Mikkelsen var nemlig ligesom Nikolaj Andersen en matematisk begavelse. Og man hører om melodierne til digtene, om skillingstryk, om afskrivninger og optegnelser efter mundtlig tradition. Det er udmærket, men hvorfor skal Mikkelsen kaldes et »almuemenneske« og forsynes med noget så mærkværdigt som et »almuesind«? Især det sidste lyder klistret. Hvad menes dermed? Hvis det er underklasse, Bruun mener, kunne han da have skrevet det.

Det kunne have været morsomt, hvis Bruun havde funderet over, hvor Mikkelsen fik sine inspirationer til satirerne fra? Han skrev jo i den store satire- og pamflettid, måske kunne nogle spor trækkes af både literaturhistorisk og politisk art?

Aforskellige har i tidens løb arbejdet med Mikkelsens digte og med at udrede, hvad der var mere og mindre sandt i historierne

om ham, for han blev en fabel. Den skarpsindigste af disse forskere var afdøde pastor Urban Schrøder i Varnæs, en uforglemmelig blanding af præst og bogorm, der troede på nisser, i alle tilfælde på sin egen præstegårdsnisse, og skrev de morsomste breve. Schrøder fremdrog bl.a. Mikkelsens pietetisk prægede salmer, og disse hører naturligvis med i billedet af den gamle digter. Men det er trods alt det både fugtige og svedne grin, han vil blive husket for, ikke sine pønitense-tårer.

Eske K. Mathiesen

**Nicolai Severin Sterm:
Residensstaden Kjøbenhavn**

Vedbæk, Strandbjergs Forlag, 1991. 48 s.,
rigt ill. ISBN 87-7717-072-5. Kr. 78,-.

Den fulde titel er »Gader, Torve og Pladser indfor Voldene i Residensstaden Kjøbenhavn«, og det, der er tale om, er en beskrivelse af byens lokaliteter omkring 1830.

De er indsamlet af topografen N. S. Stern og det, der her præsenteres, er uddraget af hans store værk om København fra 1839–41, som er en af de sidste beskrivelser af byen, som den var, før voldene faldt.

Bogen er forsynet med et forord af byhistorikeren Poul Strømstad, som kort og klart beskriver tiden og byen: En lille ravnekrog i Europa med 120.000 indbyggere, som vander sig oven på statsbankerotten i 1813 – den døende enevældes by, lukket inde bag voldene, overbefolket og stinkende og usund – som fostrer de store kulturpersonligheder, der gør, at tiden senere bliver kaldt »Guldalderen«: Thorvaldsen, H. C. Andersen, Kierkegaard og J. L. Heiberg – blandt andre.

De enkelte afsnit om gader og torve redegør for, hvor de ligger, hvorfor de hedder som de gør og eventuelt for, hvor langt tilbage i tiden, man har belæg for navnet. Selv om man ikke altid føler sig helt sikker på, at Sterms forklaringer er korrekte, så får man dog at vide, hvem Kristen Bernikou var, at Klareboderne henviser til det nonnekloster, Skt. Claræ, som lå dér engang, og at Hyskenstræde har sit navn fra de små huse, »Häuschen«, som tyske købmandskarle boede i dér – og altså ikke som man plejer at sige, at de små huse er latriner, og at Hy-

skenstræde er det, der fører ned til retira-
derne ved stranden.

Mange af de gamle navne er tilsyneladende opstået ved fejludtaler og forvanskninger: Larslejstræde af Laurids Leghs Stræde, Skovbogade af Sko-bod-gade og Laven-
delstræde af Lasse Vinders Stræde.

Det er en morsom bog, og den er illustreret med tegninger fra tiden – af kendte folk som Klæstrup og Holm, men også fine folk som Eckersberg, Rørbye og Thurah.

George Nellemann

Københavnsegnen og Lokalarkiverne

København, LASK, 1990, 32 s., ill.
ISBN 87-87778-03-3. Kr. 30,-.

Denne lille publikation kan bestilles på Ballerup rådhus, 2750 Ballerup. Det kryptiske forlagsnavn står for: Lokalhistoriske Arkiver i Stor-København, og det er disse arkiver, der her præsenterer sig selv, indledt af en kort oversigtsartikel om Københavnsegnen gennem 800 år skrevet af Jeppe Tønsberg fra Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune. Arkiverne præsenterer sig med en beskrivelse af de lokalhistoriske samlingers tilbud til borgerne, ikke bare af lokale arkivalier, men også, som service for slægtsforskere, mikrofilm af folketællinger og kirkebøger, som af gode grunde ikke kan ligge som originalmateriale ude omkring.

Det er en pæn lille bog – med omløbende opslagsbillede fra Højbro Plads 1850 (maleri af Heinrich Hansen). Men det havde været en god service for borgerne, om man i listen over de 24 samarbejdende arkiver havde medtaget deres adresser og åbningstider.

George Nellemann

Per-Olof Johansson: Drømmen om Allerød
Glimt af lokalhistorien. Allerød, Lokalhistorisk Arkiv & Forening 1991. ISBN 87-88518-03-5. Kr. 55,-.

Denne lille samling på små 20 meget vel-skrevne artikler, er blevet til ved at forfatteren, som har været lokal- og kulturhistorisk medarbejder ved Allerød Posten, har samlet de bedste sammen.

Det er en broget buket, som dels beskriver Allerød, dels placerer kommunen (for

det er ved at bruge den nye storkommune, han når så langt omkring) i Danmarkshistorien – ja næsten verdenshistorien. Tænk hvad der har rod i eller relation til – Allerød.

Allerødtiden er en varm periode på små 1000 år midt i den seneste istid – først for alvor lokaliseret i en lergrav ved et af Allerøds teglværker, deraf navnet. I Allerød er vort fineste fund af bronzelurer gjort; Brudevæltefundet bestående af 3 par. Og en af dem mangler. Den spores til Eremitagemuseet i Skt. Petersborg, hvortil den er kommet som en gave fra kongen til zaren. P.-O. J. sender sin bror på jagt gennem det sovjetiske kontiuseri. Og han finder den i en kælder.

Lur-historien følges op med lur-symbolikken: lurmærket smør, som bliver noget, der lyder lige så kvalitetsbetonet som trestjernet eller tretårnet. Men lurerne i det officielle mærke er ikke fra Brudevælte i Allerød Kommune. Og de er ikke nogen steder fra, for de har ni æbleskiver på lydpladen, og det har ingen af dem fra den danske bronzalder.

Også i kunsten gør Allerød sig gældende, som det sted hvor Cobra-gruppen malede Cobra-loftet, hvor Bjørklund boede mange år i en skurvogn, hvor Jais Nielsen fik sine fade og modeller lavet på Lillerød Lervarefabrik – og det var på Fritz Hansens Møbel-fabrik mange af vore berømte møbelarkitekter udfoldede sig: Arne Jacobsen (stolen), Børge Mogensen, Kaare Klint, Hans J. Wegner med mange flere.

Også litterære og politiske personligheder har en sådan tilknytning til Allerød Kommune, at de kommer med: Harald Herdal skrev sin roman »En egn af landet« her – ikke som nøgleroman, men med allerødske kuliser. Og en anden Harald med oprørske meninger hørte også hjemme her, pastor Harald Søbye, der som præst i Lillerød-Bloustrød provokerede Folkekirken så meget, at han blev afskediget i 1964. Tyve år efter inviteres han til at tale på Allerød Hovedbibliotek, hvilket Per-Olof Johansson overværede og refererer – afsluttet med en »erindringsnovelle« fra et grundlovsmøde i præstegårdshaven. En fin skildring af et sådant møde, under hvilket en lille dreng får en snak med præsten – engang i 1950'erne, da forfatteren selv var en lille dreng.

Det lokalhistoriske skal ikke refereres her, men en artikel handler om de svenske kur-

vemageres indvandring til Danmark: Forfatterens egen familie, som slog sig ned i Lillerød og startede en kurvefabrik, der fungerede indtil 1970, da kurvene endeligt blev slået ud af plastic-bæreposerne. Her kommer en del nyt stof frem, og jeg ved, at P.-O. J. har et manuskript liggende som måske en gang bliver publiceret som bog?

Uden at interessere mig for Allerød Kommune, har jeg læst den lille artikelsamling med fornøjelse. Det er gode emner, og han skriver godt.

George Nellemann

Brandværnsorkestre i Sønderjylland

(Kiers Gaard Productions nr. 4). Kassetebånd tilrettelagt af Karsten Biering. Højer 1990. Tilhandles fra Amtsgården i Åbenrå. Kr. 60,-.

De sønderjyske brandværnsorkestre har en særlig historie. De er udsprunget af de frivillige brandværn, der især blev oprettet i årene fra 1880'erne til 1940'erne. Ideen om frivillige brandværn kom oprindeligt fra de tysktalende områder – hvor den stadig er meget udbredt – og har f. eks. aldrig vundet indpas i det øvrige Danmark. I dag har Sønderjylland 77 frivillige brandværn med 1800 medlemmer, og tæt knyttet til dette miljø findes 13 brandværnsorkestre.

Det er nu ikke sådan, at det nødvendigvis er brandmændene, der spiller – for hvem har i vore dage tid til både at være aktiv brandmand og aktiv musiker ved siden af sit »normale« job? Orkestrene rekrutteres bredt, men fungerer som sagt stadig som en integreret del af brandværnene: De modtager økonomisk støtte fra værnene, og de optræder til stævner, fester, går i spidsen for optog, indleder forårs- og efterårsøvelserne, og spiller til medlemmernes runde fødselsdage, sølv- og guldbryllupper m. m.

Det er lektor Karsten Biering fra Københavns Univeristet, der kort skitserer denne folkelige bevægelses historie i indstikket til kassetebåndet med brandværnsorkestrenes musik. Biering har som folklorist interesseret sig specielt for Sønderjylland, bl. a. som deltager i »Det sønderjyske teglværksprojekt«, og han har tidligere viet musikken sin interesse med udgivelse af kassetebånd om »C. Jensen og hans sønderjyske

spillemand« (1979), »Hans Schmidt og de sønderjyske sange« (1980) og »Danske fællessange« (1989).

Det er altid et problem at formidle brugsmusik i rent lydlig form. Musik, der er tæt knyttet til en konkret funktion og en bestemt gruppe mennesker, er svær at omplante til lyttesituationen hjemme i dagligstuen foran stereoanlægget. Lige så morsomt, det er at være på stedet, når brandværnsorkestret spiller til byfesten, lige så dødssygt kan det være at sidde derhjemme og lytte til en båndoptagelse af den samme situation. Karsten Biering har – i øvrigt på alle fire kassetæbånd – løst dette klassiske dilemma ved at lade musikerne optræde ved en koncert med et lokalt publikum. I det foreliggende tilfælde er det primært optagelser med fire brandværnsorkestre fra en koncert på kulturinstitutionen Kiers Gaard i Højer i september 1990. Producer og tekniker er fra Danmarks Radio i Aabenraa.

Musikken er messingsuppe, dvs. orkestrene består udelukkende af messingblæsere og slagtøj ligesom de militærorkestre, der historisk har været deres forbilleder. Repertoiret spænder vidt i vore dage: Danske honnørmarcher, folkevisearrangementer, tyske marcher og polkaer, valse, potpourrier og ældre og nyere amerikansk populærmusik. Fra Lumbye til cha-cha-cha! Som rosinen i pølseenden optræder et par af Bierings egne optagelser fra 1982: »Snart dages det brødre« med Egersundorkestret samt tre hornsignaler, der tidligere blev brugt ved slukningsarbejdet.

Båndet illustrerer som sagt fire orkestre – fra det dygtige Aabenraa-orkester, der åbenbart orienterer sig mod moderne amerikansk jazz/populærmusik a la tv-krimier, og til Skodborg-orkestret, der holder sig til mere traditionelle, knap så svære arrangementer. Det næsten surrealistiske arrangement af »Mads Doss«-melodien, som Aabenraa-orkestret spiller, viser, hvor vidt man morer sig med at arrangere kulturarven i sådanne orkestre. Man skal ikke tro, at man ikke kan blive overrasket over musikken i disse orkestre, det viser også Tinglev-orkestrets udgave af »Mester Jacob« – der med sine uformidlede toneartsryk, der aldrig når hjem i udgangstonearten (Es-F-G-F), ville det have glædet Mahler og Charles Ives.

Båndet har nok størst interesse for søn-

derjyder – alle dem, der kender orkestrene eller kender nogen, der kender nogen, der engang selv har spillet med. Der er ikke gjort noget for at gøre udgivelsen direkte brugbar for musikundervisere, det havde ellers nok været en mulighed. Og så havde det været sjovt at få belyst, ikke bare disse orkestres særpreg, men også *ligheden* med orkestre i resten af landet. I Københavns Kommune, hvor anmelderen bor, findes der blandt mange andre: Københavns brandvæsens orkestre, Københavns politiorkestre, Hovedstadens Trafikselskabs orkestre, Postvæsenets orkestre og NESA's orkestre. Deres funktion ligner i virkeligheden temmelig meget de sønderjyske orkestres.

Folklorister er kun sjældent interesseret i foreningstraditioner. Bierings fire kassetæbånd er en undtagelse. Disse upræntentjære, sympatiske udgivelser minder os om, at hele dette amatørmusikliv nok kunne for tjene engang at blive genstand for en nøjere undersøgelse.

Jens Henrik Koudal

Børnekultur i øjenhøjde

Ni synspunkter fra Udvalget for dansk børnefolklore. København. Foreningen Danmarks Folkeminder, 1989. 78 s., rigt ill. ISBN 87-87897-90-3. Kr. 120,- (medlemspris: Kr. 60,-).

Udvalget for dansk børnefolklore er en efterhånden gammel forening af fagpersoner, som interesserer sig for »traditionsbåret børnekultur« ud fra forskellige synsvinkler. Udvalget har ikke været synderligt fremme i offentlighedens søgelys, og derfor har man valgt at lade dets medlemmer præsentere deres synspunkter på børnekultur i denne lille bog.

Det har resulteret i ni små interessante indlæg om børn og deres kultur. *Børnekultur i øjenhøjde* er en vovet titel. Det er vanskeligt at studere børnekultur i øjenhøjde – især for voksne – hvilket mange af indlæggene i denne bog vidner om. Børn er sjove og spændende mennesker, og en del af synspunkterne afspejler en dejlig fascination af børns verden og udtryksformer, set med voksenøjne. Men *hvorfor* er børnekultur egentlig så interessant for voksne? Hvad skal vi studere den for? Bogens forord be-

svarer ikke disse spørgsmål, måske fordi forfatterne er uenige om svarene? Kun enkelte af forfatterne giver overhovedet et svar. Psykologen Hans Vejleskov mener, at studiet af børnefolklore har et opdragende moment i sig.

– Det er voksne, som står for opdragelse og bestemmer, hvordan den udformes.

Flere af bidragyderne giver udtryk for, at børn, i modsætning til voksne, stadig fastholder en tradition i leg og andre folkloristiske udtryksformer; altså en forbindelse til vores »nationale børnekulturarv«. Desværre er også den traditionelle børnekultur ved at blive ødelagt af elektronikalderen og andre moderne fortræffeligheder, men dette kan afhjælpes ved at studere og opretholde traditionelle børnelege og -skikke.

– Det er de voksne, som er interesserede i at fastholde vores nationale kulturarv.

Eske K. Mathiesen og Lørn Piø mener, at det er på tide at undersøge, hvad børnefolkloren overhovedet betyder for *børn selv* og deres dagligdag. Men samtidig definerer de to folklorister børn som »mennesker, der endnu ikke er blevet voksne«, og formålet med børnekulturstudier må dermed forstås som et »baggrundsstudie« for voksnes adfærd. »Det er vigtigt at studere denne folklore, fordi det er vigtigt at se, hvordan voksne mennesker bliver til ...« skriver Mathiesen og Piø.

Hvilken »øjnehøjde« har vi her?

Det mest vellykkede synspunkt kommer fra Flemming Mouritsen fra BUKS (Center for Børne- og Ungdomskulturstudier). Han betragter legen som et fænomen, der i vort samfund ikke kun er taget fra børn, men også fra voksne, og måske netop fordi han involverer de voksne – sin egen tilhørsgruppe – bliver indlægget så ærligt og netop i »øjnehøjde«.

Det giver god mening med et »Udvalg for dansk børnefolklore«, og bogens ide er velment, men der er forskel på at studere børnekultur og børnekultur i »øjnehøjde«. Hvor blev børnenes egen synsvinkel på verden og dennes betydning egentlig af? Børns tegninger lovprises i et indlæg af Vibeke Stybe, og de 40 søde illustrationer er lavet af – Ib Spang Olsen.

Anne Leonora Blaakilde

Thorkild Kjærgaard: Den danske Revolution 1500–1800. En økohistorisk tolkning
Ålborg, Gyldendal, 1991. 441s., ill. ISBN 87-00-04845-3. Kr. 268,-.

Straks nogle få ord om bogens titel. Den er nemlig på et punkt ikke helt heldig. Det drejer sig om brugen af ordet »revolution«. Det er ikke noget, der kan vare 300 år. For anmelderen – og nok så vigtigt også for Ordbog over det danske Sprog – indeholder begrebet revolution et vist element af pludselighed, altså en hurtig omvæltning, en total forandring gennemført på forholdsvis kort tid. Noget tilsvarende gælder i øvrigt det i bogen meget benyttede ord »krise«. Det er heller ikke noget, der efter almindelig sprogbrug kan strække sig over flere hundrede år.

Titlen ses ikke blot på titelbladet, men naturligtvis også på omslaget. Det prydes ellers af en farvegengivelse af C. L. F. Messmanns billede fra o. 1850 af staden København i det fjerne og nogle af Valbys landbrugsområder i forgrunden. Ude til højre nærmer et damp-tog sig byen, H. C. Andersens »dampdrage« i den citerede sang fra 1860. Billedet er fra en senere tid, end det ifølge titlen drejer sig om. Der er sandsynligvis tænkt en del over brugen af dette billede, men hvor velvalgt det er, kan måske diskuteres, medmindre det grønne i forgrunden menes at være kløver. I så fald illustreres her, hvad man kan kalde en »ledende tanke« hos forfatteren.

Her refereres til det A. D. Jørgensen-citat, der som et motto er anført forneden i kolofonen, om »vejen til ... historisk forfatterarbejde: først at finde ... en ledende eller forklarende tanke ... i en tidsalder, i en række tildragelser osv. Uden en sådan tanke er det hele forvirring ...«. Det kan forstås som det krav om teser, der før i tiden spillede en så stor rolle i forbindelse med afhandlinger, der som her skulle begrunde en doktorgrad ved Københavns Universitet. Teser er der nok af, spredt i hele bogen, men ellers er den ingeniørlunde bygget op som en normal doktorafhandling. Omfang og lærdom er der dog tilsyneladende ikke noget i vejen med: 234 sider hovedtekst, resten af bogen (207 sider) noter, bilag, litteraturliste m.v., herunder 67 sider bilag om domesticeret kløver i Danmark 1749–1805.

Dette sidste er det felt, hvor der i højeste

grad er foregået en omfattende udnyttelse af et arkivalisk kildemateriale, idet samtlige tilgængelige godsarkiver for kongeriget er gennemgået med henblik på dyrkning af kløver, hvortil kommer oplysninger vedrørende Landhusholdningsselskabets præmieuddelinger samt oplysninger i samtidens trykte landøkonomiske litteratur. Ellers er det karakteristisk for bogen, at forfatteren forsøger at overskue et kæmpestort stof, og så er det naturligvis umuligt på hvert enkelt område at gå i dybden. Det kan føre til, at der henvises til registre i stedet for enkelte sager. Ordet overfladiskhed er der dog vist ikke nogen grund til at bruge, tværtimod er det beundringsværdigt, så sikkert også mange detaljer synes at være opfattet i forbindelse med det store overblik. Fremgangsmåden kan måske betragtes som en parallel til arkæologernes maskinelle afdækning af store flader, som ikke er til hindring for, at man på udsøgte steder kan bruge finere metoder.

Det, der gives overblik over, omfatter næsten hele den danske landbohistorie, og som bogens undertitel antyder, betragtes det som et hovedsigte at påvise sammenhænge. Ofte drejer det sig om vidtrækkende tolkninger og teorier om årsagsforhold, undertiden baseret på en slags systematisk bagklogskab, hvormed man ud fra moderne tankegange og delvis globale problemstillinger søger at belyse fortidens tilstande og drivkræfterne bag deres gradvise ændringer. Man mærker, at forfatteren kan lide at stille problemerne skarpt op, og at han ikke har noget imod at mene noget helt andet end de forgængere, hvis værker hans bog i høj grad er baseret på.

I første del præsenteres Danmark 1500–1750 som et land i økologisk krise. Befolkningsstilvæksten i sig selv anses for bekymringsvækkende, ligeledes væksten i det statslige forbrug. Det konstateres, at skovene forsvinder, sandflugten breder sig, og at grundvandet står højt. Hertil kommer, at landbrugsjorden udpines, især i form af for lille tilførsel af kvælstof. Blandt ulykkerne nævnes også kvæggæsten i 1740'erne.

Denne skildring er optakten til bogen, som herefter handler om, hvordan man søgte at rette op på disse forhold, og hvilke følger det fik. Bogens anden del skildrer de foranstaltninger, der tjente til bekæmpelse

af de truende farer. Hele denne del af bogen kaldes »Den økologiske revolution«.

Det første afsnit af denne anden del hedder »Den grønne revolution«. Her gennemgås sandflugtsbekæmpelsen, ikke mindst i Tisvilde-området, hvor man allerede 1738 rejste et monument for den fremragende indsats. Der blev også indvundet nyt land, f.eks. ved Gyllingnæs. Et kapitel handler om kontrol med grundvandstanden, dvs. først og fremmest om grøftegravning. Formålet var afvanding, men hist og her er der vidnesbyrd om det modsatte, nemlig overrisling med henblik på engvanding. Også forsurningsproblemer drøftes, og det gennemgås, hvordan mærgling tog sin begyndelse i 1730'erne og efterhånden fik et enormt omfang med et næsten ufatteligt forbrug af arbejdskraft som grundlag. Herefter behandles tilførsel af plantenæringsstoffer ved bedre udnyttelse af eksisterende ressourcer. Det drejer sig om gødning, herunder formering af den med forskellig slags tørv og lign., samt nyttiggørelse af bybefolkningens latrin på de nærmestliggende landdistrikters marker. Også brug af tang som gødning på marken bliver kort omtalt.

Kapitlet om kvælstof fra atmosfæren er trods sit korte omfang et af bogens tyngdepunkter. Det er gammel viden, at planter af ærteblomstfamilien virker jordforbedrende. Forfatteren viser nu, hvordan dyrkningen af kløver har bredt sig i Danmark i 1700-årene. Oplysningerne i det tidligere nævnte bilag vedrørende omtale af kløver i godsarkiverne anskueliggøres ved hjælp af udbredelseskort, der i tidens løb bliver mere og mere grønne, især på Fyn, men også i den sjællandske øgruppe og til en vis grad i Østjylland. Herefter er der ingen, der vil bestride, at man har dyrket kløver i store dele af landet, men herfra til det faktiske postulat om kløver som al fremskridts moder, er der måske nok et spring.

Efter denne »grønne revolution« kommer et afsnit, der kaldes energi- og råstofrevolutionen. Det handler ikke mindst om mangel på træ. Man sparer på bygningstrømmer og brændsel, indfører mere økonomiske ovntyper, men fryser alligevel. Rundt om markerne kommer stengærder i stedet for flettede hegn. Man nøjes dog ikke med passivt at spare, men søger aktivt at forøge produktionen af energi og råstoffer. Det gælder sko-

vene, som man alvorligt arbejder på at forbedre gennem anden halvdel af 1700-årene. Også tørvemosen omtales, ligesom yderst kortfattet vand- og vindkraft. Mere gøres der ud af anvendelsen af træsubstitutter, f. eks. ved øget brug af jern i vogne og plove. Stenkul kommer i løbet af 1700-årene til at spille en større rolle. I sammenhæng med spørgsmålet om brændsel af forskellig art interesserer forfatteren sig for den skjulte energiimport i form af den energi, der var bundet i importerede råstoffer som jern, glas og salt.

Bogens tredje del hedder »Det nye Danmark«. Vi er nu nået til at skulle konstatere følgerne af det, forfatteren kalder den grønne revolution. »Efter en lang periode præget af økologisk nedbrydning grønnes landet«. Han bliver helt lyrisk, når han skal skildre, hvor dejligt her var. Der findes støtte i den senromantiske digtekunst. »Se, det summer af sol over engen«, giver med sin næste linie, »honningbien vil fylde sin kurv«, anledning til en ekskurs over umuligheden af at dyrke kløver, hvis der ikke er bier, sådan som det viste sig på New Zealand. Der må skelnes mellem det øst- og det vestvendte Danmark, for »i Vest- og Midtjylland og dele af Nordjylland slog de nye tider ikke rigtig igennem«. Som følgevirkninger af de grundlæggende store forandringer skildres nu en række forhold med hensyn til arbejdsbyrde og social struktur. Det gennemgås, hvordan »en forlængelse af arbejdsugen lå i tiden som en makroøkonomisk nødvendighed«. Ved behandlingen af det faldende marginaludbytte og ændringer i den sociale struktur 1500–1800 er et af de væsentlige spørgsmål, hvordan faldet i levestandard fordeltes mellem de enkelte samfundsgrupper og mellem de enkelte komponenter, hvoraf levestandarden er sammensat. Sluttelig fik man fra 1700-årenes midte en stærk gårdmandsklasse. Her henvises til Skrubbøltrangs påvisning af familiefæstets betydning, og det hele ender med en skildring af såkaldt overdådighed blandt tedrækkende bønder i slutningen af århundredet. Alt er dog ikke idyl, for i et kapitel, der hedder Sygdomspanorama, fortæller, hvordan man her i landet efterhånden kom fri af pest, malaria og kopper, mens til gengæld tuberkulosen blev 1800-årenes store plage.

Et afsluttende kapitel i denne del af bogen hedder kort og godt »Magt«. Her gennemgås visse hovedlinier i dansk politisk historie og administrationshistorie i perioden 1500–1800, og det trækkes frem, hvilke forudsætninger for magtkampenes styrkefordeling, der kan siges at være mere eller mindre afledt af de store forandringer, som er skildret i de foregående dele af bogen. En af forfatterens ledende tanker, som han tidligere har været inde på, kommer i øvrigt også frem i denne sammenhæng, nemlig betydningen af bogtrykkerkunsten som massekommunikationsmiddel.

I bogens to sidste og korte dele, nemlig fjerde del »Drivkræfter bag den danske revolution 1500–1800«, og femte del »Arven«, fremsættes ikke ligefrem en konklusion, men snarere, hvad man kan kalde afrundede betragtninger. Det er her, vi får at vide, at undersøgelsen ikke kan bekræfte den ellers »dominerende opfattelse i dansk historiskrivning, at landboreformerne var det store vendepunkt i vort lands historie«. Det fastslås, at landboreformerne først dukker op »sent i forløbet, både kronologisk og analytisk-systematisk, fordi de er et resultat af den økologiske revolution og ikke dens årsag«. Efter forfatterens mening »er der ingen påviselig positiv sammenhæng mellem fremadrettede foranstaltninger som vandstandsregulering og indførelse af kløver på den ene side og den gennem landboreformerne tilvejebragte orden i landbrugets organisation på den anden side«. Heri er der for så vidt ikke noget nyt, idet man længe har kendt til de nævnte og andre fremskridt lang tid før reformerne. Men en ledende tanke bliver her til en holdning, der lidt senere udtrykkes forstærket: »Set fra en økonomisk-landbrugsmæssig synsvinkel har landboreformerne været en møllesten om halssens på det danske samfund i 200 år«. Også den udvikling af det liberale demokratiske samfund, som foregik i løbet af 1800-årene, henregner forfatteren mere eller mindre til arven efter, hvad han kalder den danske revolution. Den økologiske del af arven er det 20. århundredes økologiske krise.

Som det skulle være fremgået af det foregående, har Thorkild Kjærgaard skrevet en bog, der er fuld af synspunkter og sammenstillinger. De er langt fra alle nye, ej heller vel altid tilstrækkelig underbyggede. Ofte

er virkeligheden mere kompliceret, end når den som her skildres med en vis pædagogisk forenkling. Forfatteren betegner selv »den danske revolution« 1500–1800 som en kaotisk proces. Men det er en fascinerende bog, velskrevet og vidtspændende, og den konsekvent gennemførte syntese virker inspirerende og forfriskende.

Peter Michelsen

Mette Müller (red.): Mandolinen i Danmark Katalog i tilknytning til »en udstilling om instrumentets bygger, brugere og betydning«. Musikhistorisk Museum og Carl Claudius' Samling. København 1991. 80 s., ill. ISBN 87-88422-52-6. Kr. 50,-.

Meget museumsarbejde – herunder også forskning – får som sit udadvendte, synlige resultat først og fremmest en udstilling. Når udstillingen er taget ned, er der kataloget tilbage, og sådan nogle er meget forskellige. Det foreliggende kan fungere selvstændigt.

Mandolinen er i dag et »skjult« instrument. De fleste ved nogenlunde, hvordan instrumentet ser ud, men det kendes kun rigtig af de kredse, som er aktivt udøvende på det, og det har altid primært været amatører. Selv om instrumentet har en meget lang historie, der går tilbage til o. 1500, har både instrumentet og dets repertoire været meget lidt udforsket. I 1980'erne er billedet vendt, og kronen på værket er James Tyler og Paul Sparks bog fra 1989: »The early mandolin«, der samler de nye internationale forskningsresultater i en overskuelig og let læst form.

Udstillingen og kataloget er resultatet af et projekt, som har løbet gennem flere år på Musikhistorisk Museum. Her har musikere og andre, der har været tilknyttet museet i afgrænsede perioder, gennemgået publikationer, lydmateriale, musikinstrumenter, værktøj, forskelligt arkivmateriale og lavet interviews. Hele arbejdet er udtryk for et team-work. Museumsdirektør Mette Müller er ansvarlig for kataloget, og hun nævner 15 personer, der har bidraget til bog og udstilling. Desuden har en musikamatør skrevet et kapitel om sit mandolinorkester i kataloget.

Kataloget redegør for instrumentets for-

virrede terminologi i ældre tid og inddeler mandolinens udviklingshistorie i tre hovedgrupper af instrumenter: 1600-tallets lutformede mandolin; den i dag mest kendte form skabt o. 1740; samt nogle nyere former som den flade »cisterform« og »banjomandolinen«. Men mest plads optager den historiske oversigt (s. 15–69). Instrumentet havde i Europa en storhedstid i 1600- og 1700-tallet, hvorfra der dog ikke er så mange spor i Danmark. I 1800-tallet forsvandt det i kunstmusikken, og blev herhjemme kun dyrket i små kredse af malere, musikere og andre kunstnere (som et led i Italiens-begejstringen). Omkring 1900 indtrådte et vendepunkt, idet instrumentet fra nu bevidst blev dyrket af bl.a. Frelsens hær og arbejderbevægelsen. Da socialdemokraten, tapetserer og fagforeningsformand Simon Julius Petersen i 1907 dannede »Københavns Mandolinklub« som det første mandolinorkester i arbejderbevægelsen, var det udtryk for en helt ny ensembleform uden rod i fortiden: Mandolin-kvartetten, hvor man spillede flere på hver stemme. De elevorkestre, som bl.a. Danmarks første kvindelige dirigent, hans datter, Frida Petersen, ledede fra 1916, blev efterhånden fuldt udbyggede orkestre. Socialdemokrater så endnu i 1920'erne instrumentet som et led i en ny musikultur, der skulle erstatte den borgerlige. Nogle medlemmer erindrer et sæt af uskrevne leveregler. Én var »Du må ikke gå med flip, navnlig ikke »stiv«, og en anden var: »Du skal ikke lytte til hornmusik. Det skal være strenge.«

I det 20. århundrede har instrumentet fået sin renaissance, både i forskellige bevægelser og foreninger, under »folk-bølgen« og endda i den rytmiske musik. Det sidste belyses i en lille oversigt af Lars Bø Enselmann. Kvartermester Oluf Larsen giver en levende og informativ skildring af Brønshøj-Husum mandolinorkesters historie fra 1955 til 1970 (s. 53–63). Endelig rummer kataloget oversigter over: De 66 udstillede instrumenter, instrumentbyggere, forhandlere, ca. 150 orkestre 1900–1989 (ved Helle Rosenørn) samt noter og litteraturliste.

Kataloget samler mange spredte oplysninger om mandolinen og dens brug her i landet. Meget kan suppleres, meget kan studeres grundigere, men nu er det for første gang muligt på skrift – og gennem

museets registreringer, der er tilgængelige for interesserede – at få et indtryk af instrumentets historie i Danmark.

Jens Henrik Koudal

Jørgen Gleerup: Opbrudskultur

Odense Universitetsforlag 1991. 110 s. ISBN 87-7492-791-4. Kr. 120,-.

Emnet for denne bog er det kulturelle opbrud i hverdagslivet, der ifølge forfatteren er sket i løbet af de sidste tre årtier. De forskellige befolkningsgruppers kulturformer er brudt op, og kulturen er dermed ikke længere givet; man skal selv skabe og erobre sig en kultur.

Forfatteren opererer med tre forskellige faser i udviklingen fra 1945 til i dag:

1. Landbrugs- og håndværkersamfundet frem til slutningen af 1950'erne, hvor der herskede en relativ stor kulturel stabilitet.

2. Industrisamfundet fra begyndelsen af 1960'erne, hvor den økonomiske og teknologiske udvikling forårsagede et kulturelt opbrud, som blev delvis opfanget og afbødet gennem den statslige fordelingspolitik, der skabte rammerne for velfærdssamfundet.

3. Informations- eller kommunikations-samfundet fra 1980'ernes begyndelse, hvor den økonomiske nedtur betød, at den centrale styring måtte opgives, således at opbrudskulturen fik frit løb.

Forfatteren gennemgår forskellige samfundsområder (lokalområdet, skolen/kulturudviklingen og arbejdspladsen) for at vise, hvordan det kulturelle opbrud her har givet sig udslag i de forskellige faser. Over halvdelen af bogen er helliget kulturen på arbejdspladsen, som forfatteren deler op i fire faser: 1. Iværksætterkulturen; 2. Den mekaniske kultur; 3. Opbrudskulturen og 4. Den dynamiske eller samstemte kultur.

De fire faser svarer stort set til udviklingsfaserne i samfundet, da forfatteren tegner konturerne af en kommende fjerde fase, hvor vi skal lære at styre ved kultur, dvs. ved praktiserede værdier og holdninger: »Kulturen er blevet et fundamentalt eksistensspørgsmål, som der uafsladeligt må arbejdes med, og det gør man bedst ved til stadighed at sætte dens kvalitet under samtale« (s. 103).

Når forfatteren i bogens sidste afsnit i

overskriften spørger »Kan vi styre ved kultur?«, må modsørgsmålet blive: Kan vi styre kultur? Og hvis kultur er det, vi skal styre?

Forfatteren henviser med baggrund i postmodernismen til, at »historiens store fortællinger« er brudt sammen. Men samtidig virker det, som om han selv søger at opbygge en ny stor historie om samfundets udvikling. Eksistensen af flere kulturer på én gang ses som en overgangs- eller undtagelsestilstand på vej mod det kulturstyrte samfund:

»Med de fire organisationskulturer (...) spændes der over tre samfundskulturelle epoker (...) Det lille Danmark har siden 1960'erne haft alle kulturer repræsenteret samtidigt. Det er derfor ikke mærkeligt, at vi kulturelt, politisk og ideologisk indimellem har været rigeligt desorienterede (s. 48).

Forfatteren bygger på de erfaringer, han har fået gennem sin 5-årige ansættelse på »Center for Kulturstudier, Medier og Formidling« på Odense Universitet, hvor han sideløbende har arbejdet som kulturkonsulent i Fyns Amt og som virksomhedskonsulent. Bortset fra henvisninger til mere overordnet litteratur, der har været inspirationskilder, er der ikke i selve fremstillingen henvisninger til teoretisk eller empirisk materiale, bortset fra enkelte citater af unge forfattere, der skal illustrere de unges oplevelse af opbrudskulturen.

Forfatterens metode er i hans egen fremstilling at parallelisere og modstille kulturtræk for at vise, hvordan den overordnede samfundsmæssige udvikling præger og forvandler familie, lokalområde, offentlige institutioner og private virksomheder, og hvordan de hver især forsøger at forvalte opbruddets udfordringer. Et hyppigt ord brugt i denne forbindelse er, at noget afspejles, som i dette eksempel om skolen:

»Man skal bruge karaktererne i det videre system. At det ofte er denne mekanisme, der driver værket, ser vi afspejlet i det forhold, at drengene i folkeskolen først vågner til dåd i de øverste klasser, hvor skoleudbyttet skal måles på karakterernes betydning for fremtidsmulighederne. Her sækker så til gengæld store dele af pigegruppen agterud, da de ikke i samme grad som drengene er styret af sekundære uddannelsesambitioner.« (s. 36f.).

Bogen rummer en del lignende generaliserende påstande som f.eks. denne: »... at sportslivet gennem elitedyrkelse efterhånden skaber lige så mange sociale problemer, som det løser« (s. 43).

Bogen er en mellemting mellem en debatbog med hurtige, provokerende påstande og et seriøst bidrag til forståelse af udviklingen i 1990'erne. Bogen tager fat i nogle væsentlige spørgsmål, der er »oppe i tiden«, men læseren står ikke teoretisk eller empirisk væsentlig bedre rustet efter endt læsning.

Bogen er velskrevet og med sammenfatninger efter hvert afsnit.

Mette Guldborg

16 tons, dagens akkord

– en antologi om havnearbejdernes vilkår i Københavns Havn 1880–1990. Redigeret af Anette Vasstrøm og Poul Erik Balle Varmose. 69 s., rigt ill. Udgivet af Arbejdermuseet 1991. kr. 50,-.

»16 tons, dagens akkord« er titlen på en fortræffelig antologi om havnearbejdernes vilkår i Københavns Havn 1880–1990. Den er redigeret af Anette Vasstrøm og Poul Erik Balle Varmose.

De to har grebet emnet meget pædagogisk an, bl.a. ved at aftrykke forskellige kilder – avisartikler, erindringer, breve, skønlitteratur, tegninger, masser af fotografier med mere – og ved at kommentere teksterne og billederne kort og godt.

Løvrigt har bogen meget med. Den beskriver miljøet, arbejdspladsen med de daglige mønstringer, arbejdskraftens rekruttering, selve sliddet med de forskellige varer, konflikterne, arbejdsulykkerne som der var mange af, og bogen prøver i det hele taget at fastholde det særlige ved dette arbejde, dets blanding af knokleri og relativt frit liv.

Der er mange fine bidrag i bogen at glæde sig over: Fredslund-Andersens gode fotografier, Mogens Klitgårds forårsfriske prosa-lyrik fra havnen, John Nehms sjove historie om Aborten og Knallerten, Henning Damgård-Sørensens tegnede reportageopslag fra Land og Folk, de velvalgte erindringsstumper og meget andet.

Der romantiseres ikke i bogen, men der lyser en fagstolthed ud af den. Havnearbej-

derne har været helt på det rene med, at de udførte et arbejde, som var af afgørende betydning for samfundet. Nedlagde de arbejdet, gik hjulene hurtigt i stå.

Denne selvbevidsthed udmøntedes også i deres politiske arbejde. Mange husker sikkert, hvordan havnearbejderne gang på gang nægtede at losse skibe, når disse medførte varer fra apartheidens Sydafrika.

Nu har arbejdet på havnen helt ændret karakter, og havnearbejdere i den gammel-dags forstand findes ikke mere. Denne udmærkede bog er på bedste vis med til at fastholde erindringer om en markant arbejdergruppe og dens indsats.

Eske K. Mathiesen

Gerda Petri (red.): Køkkenet

Danmarks største arbejdsplads. Ølgod Museum 1991. 60 s. ISBN 87-983110-1-8. Kr. 80,-.

Denne kulturhistoriske oversigt har tilknytning til jubilæumsåret for et firma med køkkeninventar som speciale, siden 1966 i Ølgod.

I bogen er funktioner til madlavning o.a., etik og elementer, blevet delt ud til informationer fra forskellige forfattere, med emner fra oldtid til fremtid. Redaktøren Gerda Petri har lagt op til både faglig og populær fornøjelse.

Bi Skaarup begynder med tanker over, hvorfor mad til mennesker overhovedet skal tillaves, altså mornes før fordøjelse. Fra stenalderens ild kommer vi frem til egentlige køkkener, som de på nordisk grund kan anes i klostre siden 1100-tallet. Og nok en gang er vi på fastere grund via Glimmingehus.

Med Else-Marie Boyhus følger vi skorstenens udbredelse, til den ender med aflukning og rør til brændekomfuret. Et kvindearbejde var og blev det, bortset fra de fine husholdninger med mandlige, professionelle kokke. Daglig madlavning indebar at beregne forråd, nok at tage af, efter efterårs slagtinger med mad i saltlage og til røgning – hvor skorstenen jo var et uundværligt køkkenelement til ophængningen.

Så kom for landboerne andelstiden, med velstand til nye vaner – og i byerne flere for-

retninger. Mange sporskifter tages i be-
tragtning, så bogen bliver mere end en over-
sigt over køkkenernes opkomst og udviklinger.

Med Birgit Vorre ind i vort århundrede,
med primus, gas og el – og en murning af
kønsroller, så mænds holdning til køkkenar-
bejde kunne blive mere end spørgsmålet:
Hvad skal vi ha' til middag?

Blandt nyhederne er farver i køkkener, og
fra 1930'erne funktionalismens ideer.

De faglige vinkler får flere kodeord med
Lykke Lafarque Pedersen om visioner fra
1950'erne. Med inspiration fra industriens
rationaliseringer skulle også husarbejde
gerne overstås hurtigt.

Jubilaren HTH Køkkener A/S og tankerne
om materialer og præfabrikeret massepro-
duktion er gennemgået af Mette Guldberg.
Historien om at den store virksomhed star-
tede i et hønsehus skal tages med det korn
salt, at hønsehuset var 125 kvadratmeter,
og lå for enden af en mægtig hal, som der ef-
terhånden blev lejet mere og mere af. Mens
det blev overkommeligt for flere familier at
købe et nyt køkken.

Gerda Petri runder af med udsyn til fremti-
dens køkkener.

Lilli Friis

**Katia Båsk, Antti Metsänkylä, Katarina
Koskiranta (red.): Arbetarklassen i sam-
hällets vardag**

Papers on Labour History III, Helsinki, Säll-
skapet för forskning i arbetarrörelsens hi-
storia och arbetarkultur i samarbete med
Museiverket och Folkkultursarkivet, 1991,
405 s., ill. ISBN 0783-005X, ISBN 951-
95276-1-3. Distribution: Tiedekirja, Kirkko-
katu 14, SF-00170 Helsinki, Finland.

I september 1989 samledes den tredje nor-
diske arbejderkulturkonference i Tammerfors
i Finland. Temaet var bredt: Hverdags-
liv, bevidsthed og klasse. Og deltagerne
kom fra en bred vifte af faglige traditioner.
Oprindeligt var gruppen bag konferencen
præget af etnologer. Men i Tammerfors var
diskussionerne præget af, at etnologerne
kom i diskussion med historikere, folklori-
ster, samfundsvidenskabsfolk og litterater.
Af det store konferencemateriale har orga-
nisationskomitéen udvalgt vel noget i ret-
ning af halvdelen til denne bog.

Selvom bogens titel har prøvet at nedtone
betydningen af kodeordet *hverdagsliv*, så
markerer dette ord ikke desto mindre det
nye ved denne fase i arbejderkulturforskning.
Hverdagsliv står ikke i modsætning til
søndagsliv. Hverdagsliv markerer et skift i
erkendelsesinteresse. Erkendelsesinteres-
sen er skiftet fra arbejderbevægelsen, kam-
pene, ideologierne til »det mere almindelige
liv«. Hverdagsliv omfatter som program og
som interesse »hele arbejderlivet«.

Det betyder ikke, at arbejderbevægelsen
og dens kulturformer ingen rolle spiller
mere. Snarere er disse former integreret i et
større billede. En hel række indlæg på kon-
ferencen præsenterede »hverdagslinjen« i
konkrete undersøgelser. Det gælder f.eks.
Svend Aage Andersens præsentation af sit
projekt »Den »anden« arbejderkultur i
Århus«, hvori han hævder, at de ufaglærte
arbejdere udgør en anderledes struktureret
kultur end de faglærte. Det gælder Finnur
Magnússons indlæg »Arbete end identitet«
om sammenhængen mellem historie, hver-
dagsliv og arbejde hos islandske fiskeri- og
landarbejdere. Og det gælder Henry Mindes
spændende indlæg »Skiferbønder eller øde-
markskommunister?« om kooperativ orga-
nisering blandt skiferbønderne i Alta i Nord-
norge. Altabønderne havde ved siden af
landbruget brydningen af skifer som øksi-
stensgrundlag. Med en samfundsvidenska-
belig indfaldsvinkel diskuterer han, hvorfor
en stor del af dem blev kommunister.

»Hverdagslinjen« viser sig også i viljen til
at lade arbejderkulturen omfatte livets min-
dre flatterende sider. Som i Anneli Alriks-
sons indlæg »Kvinnor längst ner på livets
trappa« om rengøringskvindernes arbejde
og liv. Og når Tiina Tuula-svaara-Kaleva gen-
nemgår de »Prostituerades rättsliga ställ-
ning från 1870-talet till 1930-talet« mærker
man måske begyndelsen til en erkendelse af
en type arbejde, som næsten er ubeskrevet
af arbejderkulturforskningen. Både prostitu-
tionen som arbejde og den kendsgerning, at
arbejdere har et seksualliv må blive naturlig-
ge udvidelser af arbejderkulturområdet i
fremtiden. Karin Salomonsson var inde på
det sidste aspekt i ét af konferencens mest
spændende indlæg »I oupptäckta landskap
– sexualitet, sedlighet og strategier i 50-
talets fattigkultur«. På baggrund af en række
børneværnsager fra 50'erne afdækker hun

livet i et svensk arbejderkvarter, hvor piger fra 12–13-årsalderen bliver involveret i en slags tidlig prostitution. Kunderne er større drenge og især de arbejdsløse mænd i kvarteret, som ofte også er alkoholiserede.

Den standende diskussion både inden for arbejderkulturforskningen og mellem etnologer og historikere om brugen af erindringer og interviews i forskningen spillede også en vigtig rolle på konferencen. Flemming Hemmersam gennemgår således en lang række opfattelser af området inden for folkloristikken. Anne Eriksen kvalificerer diskussionen med et centralt indlæg om erfaring og tolkning. »Livets goder og livets mørke« kalder hun det, og det handler om et konkret tilfælde med en mand, som i optegnelser har givet to forskellige versioner af centrale tildragelser i sit liv. Hun viser gennem dette eksempel, at erindringer i sig selv er tolkninger og italesættelser af erfaringer. Endelig viser Ulla-Maija Peltonen hen til noget helt centralt ved det autobiografiske stof, nemlig at det trods sin tvetydige kildemæssige karakter ofte er den eneste kilde til vigtige sider af arbejderkulturen. I dette tilfælde drejer det sig om »De rödas minnen från år 1918«, altså om det fortrængte finske borgerkrigsmørke, om hvad der skete med de overvundne røde efter borgerkrigen i 1918.

Arbejderidentitetens historiske forvandlinger er emnet for en hel række indlæg. Ikke mindst drejer det sig om ændringer af de faglærte arbejderes identitet i dens sammenstød med kapitalens nye organisationsformer. Lars Olsson behandler således rejsetradition blandt de svenske typografer i perioden 1880–1910 og viser, at den oprindelig var en strategi, en måde at handskes med arbejdsmarkedets struktur på. Og Eva Silvén-Garnert viser i en næsten paradigmatisk fremstilling, hvordan malernes faglige identitet ændres fra mellemkrigstiden til engang i 50'erne som følge af ændringer i byggeriet og malerfagets materielle side. Noget lignende gør sig gældende for Anders Björklunds indlæg »Hamnkränförare – arbetararistokrati i hamnmiljö?«. Her viser han, hvordan containeriseringen, som ændrede havnearbejdernes identitet også ændrede kranførernes. Hvor kranarbejdet tidligere havde mange ligheder med faglært arbejde, blev det nu meget rutinepræget og krævede ikke den samme ekspertise.

Maths Isacson behandler problemet under en lidt anden synsvinkel. Han har fundet en række satiriske indlæg skrevet af en arbejder på Hedamora maskinværksteder i 1950'erne. De satiriske indlæg handler om arbejdskolleger og har cirkuleret blandt arbejderne til almindelig underholdning. Han peger på deres disciplinerende funktion i en situation, hvor den gamle maskinarbejderidentitet var under nedbrydning og den nye industrielle ånd vandt overtaget. At der er grænser for denne tilpasning ved vi bl.a. fra arbejdskampe. Men Eva Fågerborg peger i sit indlæg »Arbetarkreativitet inom modern processteknologi« på, at selv i et næsten fuldautomatiseret fabriksmiljø som et mejeri kan arbejderne ikke lade være med at udfolde deres kreativitet for at lette deres eget arbejde.

Spørgsmålet om identitet dukker op i flere indlæg, men langs en anden dimension. Det handler om den diskussion, som især har løbet i Sverige, om arbejderkulturen var »bråkig« eller »skötsam«. Lars Magnussons bog om smedene i Eskilstuna før 1850 »Den bråkiga kulturen« og Ronny Ambjörnssons bog »Den skötsamma arbetaren« har trukket kraftige spor. Var arbejderne oprørske og voldelige eller var de tilpasningsdygtige, afholdende og påpasselige? Spørgsmålet dukker op hos Birgitta Skarin Frykman i hendes indlæg om »Den ekonomiska moralen«, hvor hun afdækker billedet af arbejderne, som det danner sig ud fra avisernes artikler i Göteborg i 1890'erne. Og Björn Horgby er inde på diskussionen i sit indlæg om »Tradition och förändring i arbetarkulturen 1850–1940«. Han ser det som to forskellige former for livsstil blandt arbejderne, som samskysterende inden for de samme arbejdergrupper.

Diskussionen om arbejderlivsstil peger efter min mening tilbage på indholdet i »hverdagslivet« som begreb. Her mærker man en påfaldende mangel på udsyn i mange artikler. Frykman henviser eksplicit til E. P. Thompson og Henry Minde, og Flemming Hemmersam synes at læse bøger på engelsk og tysk. Men ellers er det som om, at hele den engelske diskussion i kølvandet på Thompson og Raymond Williams, Birminghamskolen osv. ikke har spillet nogen særlig rolle for arbejderkulturforskningen i Norden. Ej heller synes diskussionen om hverdagsli-

Og der synes også at være en slags forsvarsvilje mod en faglig fornyelse, der kunne true den institutionelle inerti, der opretholder skellene mellem fag som etnologi, folkloristik, historie og sociologi. Man skal ikke nedlægge faglige traditioner, men deres inerti brydes kun gennem konfrontationer med nye teoridannelser, som anfægter fagets grænser. Og netop inden for arbejderkulturforskningen kan man nyde godt af, at industrikulturen er international.

Selvom konferencerapporten fra Tammerfors vil løbe med prisen som den grimme bog i lange tider, så er det en god bog med mange vægtige indlæg. Den tegner et meget vellignende portræt af den nordiske arbejderkulturforskning.

Morten Thing

Preben Eider:

Selskabsløvens brøl – og brølere

Takt og tone i praksis. København, Børsens Forlag, 1990. ISBN 87-7553-287-5. Kr. 375,-.

Inge Corell: Takt og nye toner

Værktøjer og spilleregler for omgang med andre mennesker. København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1991. 82 s. ill. med tegninger. ISBN-87-17-06217-9. Kr. 188,-.

De to bøger om takt og tone, der er udkommet i de seneste år, er meget forskellige, men de er begge skrevet af mennesker, der har det som profession at lære andre at begå sig. Preben Eider er diplomat, og selv om det ikke fremgår af forordet, er man ikke i tvivl om, at den er rettet til yngre kolleger: En meget stor del af stoffet handler om ambassader og om hvordan danske handelsfolk skal begå sig i det fremmede. Inge Corell driver en konferenceejendom, hvor hun bl. a. giver kurser i »kunsten at omgås andre mennesker« – og det er altid de hvidflippe, det drejer sig om. Arbejdspladsen er hos begge altid et kontor, aldrig et værksted eller en landbrugsejendom. Vil man læse bøgerne som etnografi, må man være klar over, at det kun er en begrænset del af stammen, den beskriver.

Der er selvfølgelig ikke mange uoverensstemmelser mellem de to beskrivelser af god adfærd, men Corell lader ofte sine

læsere i stikken med bemærkninger om at vise situationsfornemmelse, hvor Eider giver nøjagtige anvisninger. Om visitkortenes brug skriver Corell at man (især tidligere) brugte »forskellige påtegninger og ombukkede hjørner«. Eider gennemgår hvordan et rigtigt visitkort, forretnings- og privat, skal se ud og han gennemgår alle de gængse forkortelser, p. f. pour feliciter – for at lykønske – f.eks. Men heller ikke han beskriver meningen med de ombukkede hjørner, desværre.

Begge forfattere gør meget ud af middagsselskaberne, og her er diplomaten også meget mere grundig: 25 borde er tegnet med forskellige muligheder: med og uden hædersgæster, med og uden damer, eller med værtinden som eneste dame. Det bemærkes her, at der er forskel på skandinavisk og international bordsætning, idet man hos os sætter hædersgæsten ved værtindens venstre side, medens man »internationalt« sætter ham ved hendes højre.

Helt menneskelig bliver Eider dog ved omtalen af bryllupsmiddagen: Brudgommen, som taler sidst, skal huske at forberede sin tale, for det er farligt at improvisere, når man har smagt på alle vinene.

På et punkt er de to uenige. Eider nævner en række emner, som er tabu ved selskabskonversation, bl. a. politik og religion. Det mener Corell godt, man kan tale om – det er interessante emner.

I familielivs-afsnittet er bryllup, barnedåb, konfirmation med hos begge, sølv- og guld-bryllup kun hos Corell og forlovelse og død og begravelse kun hos Eider. Sidstnævnte er godt og nyttigt, for det kan være svært at vide, hvordan man omgås sørgende. Og så ville det have været morsomt at se, hvordan de to vil råde os til at forholde os til skilsmisser.

Inge Corell er lidt inde på de nyere skikke ved bryllup: vennernes til hærværk grænsende morsomheder i brudeværelset, men ingen af forfatterne er opmærksomme på polterabend-skikkene. Men det er måske fordi de ikke er trængt ind på de steder, hvor »man takker for maden over for værtinden, som normalt står under krystalkronen i den første af opholdsstuerne«.

Et afsnit hos Eider skuffede anmelderen meget: Kunsten at bestikke på rette manér – hedder det, og det eneste man får at vide

er, at det kan være nyttigt at give et lille gra-tiale, men at det kræver fingerspidsfornem-melse.

Der er hos Corell svært at se, hvad der henvises til i titlens »nye toner«. Det eneste synes at være, at hun siger du til sine læse-re. Eider undgår dette problem, fordi han skriver sit embedssprog og hele tiden bruger »man«.

Det er naturligvis ikke retfærdigt at sam-menligne en bog på 127 små sider med en på 282 store direkte. De er da nok også ment forskelligt. Eiders er en egentlig lære-bog, med henvisninger til officielle regler for flagning, rangorden, titulatur osv., og han bygger sit store afsnit om »Takt og tone i ud-landet« på egne erfaringer som diplomat. Inge Corells er et lille letlæst causeri over de samme emner – på en anden baggrund.

George Nellemann

80 ord til Christian Lisse 12. januar 1992.

Red. Inger Ejskjær, Bente Holmberg, Bent Jørgensen, Inge Lise Pedersen. Udg. af Sel-skab for Nordisk Filologi. København 1992. 141s. ISBN 87-89641-01-9. Kr. 80,-.

Sprogmanden, dialektologen og navnefor-skeren Christian Lisse er fyldt 80 år, og i den anledning har ca. 70 (der er lidt gengangeri) kolleger skrevet om 80 ord, 1–2 sider om hvert. En fin ide, og man fatter den lille poin-te, at »80 år« og »80 ord« i nogle dialekter – ikke-filologen skal nok vogte sig for at sige hvilke – lydligt falder sammen.

Sprog-, dialekt- og navneforskningens majsommelige kortlægning af vort aller-mangfoldigste udtryksmiddel stiller store krav til tålmod, omhu og skarpsindighed, hvad Lisse selv har demonstreret dels ved den produktion gennem næsten 60 år, som er bibliograferet side 135–41, dels ved det mangeårige arbejde på institutionen og i marken, som kun ses af de utrykte seddel-samlinger. I det hele taget er den art forsk-ning ret usynlig, man bemærker den som regel kun, når man slår op i en ordbog og som en selvfølge går ud fra, at dens oplys-ninger er pålidelige og fyldestgørende; men her er dørene slået på vid gab til det værkt-sted, hvor venner, kolleger og elever fortsætter det endeløse arbejde. Der disku-teres ord, hvis betydning lige akkurat kan

skimtes i de ældste kilder; ord, som er ind-gået/indlånt i dansk i de seneste år, dialek-tale ord med ringe udbredelse, faglige termer, slangudtryk, særbetydninger og meget andet.

Det mest slående ved artiklerne er egentlig den gennemgående usikkerhed og åben-hed. De ord, der er taget op til nærmere ef-tersyn – fra *abeskøn* til *årgang* – tilhører for det meste arbejdsmarkens yderdistrikter, hvor ordformerne er uvisse, etymologierne svært gennemskuelige og betydningerne glidende. Her får man demonstreret, hvor megen energi og fantasi der egentlig skal til, og hvor problematiske resultaterne alligevel ofte bliver ved at være.

Og hvad får man så at vide? Når folk af min generation siger *godt 100*, mener vi »i rundeligt mål«, »lidt mere end«, men ikke så få yngre bruger ordet i betydningen »cirka«, og blandt unge på et gymnasium var der klar overvægt for betydningen »knappt«. Hvad kan det ikke ende med?

Men den slags betydningsglidninger har der åbenbart altid været. Den sidste ende af en lang udvikling mener en bidragyder at kunne skimte i et *løde* (lod, andel), der findes i nogle stednavne i Vendsyssel og på den skandinaviske halvø. Ordet betegner et jordstykke, og så kan man spekulere over meningen. Arvelod?

Der er også regionale og lokale særudvik-linger. Fyn og omegn udviser eksempler på brug af *lis'dan* (ligesådan) i samme betydn-ning som »ligesom« og »som om«. Sønderjy-derne kan sige *afmyrdet* i stedet for *myrdet*. En del af Himmerland bruger ordet *dekus*, af uvis oprindelse, i betydninger der ligner det mere almindelige *hokus-pokus*. Og så vi-dere.

Og så er der nye(rø) ord, såsom lånet af *tur* og *utur* fra svensk (»held« og »uheld«). Et nyt bekendskab for mig er *nørd*, lånt fra amerikansk-engelsk i 1985, i hvert fald blev filmen *Revenge of the Nerds* vist det år, og af 23 unge, der startede på danskstudiet ved Københavns Universitet sidste år, var der kun én, som ikke kendte det. Men betydn-ingen ligger åbenbart ikke fast endnu. De halve af holdet mente, at der var tale om en latterlig, uheldigt klædt person, en tumpe, resten tænkte mere snævert på outsiders som fagidioter og bogorme.

Et levende sprogs udvikling er aldrig af-

sluttet. Noget visner bort, noget nyt skyder frem, hele sprogsamfundet arbejder med på sagen. Det kan ende med, at *nørd* bliver en hædersbetegnelse for de mange, der tålmodigt og stiltfærdigt arbejder på at dokumentere dette sprællevende felt af kulturhistorien.

Bengt Holbek

Ole Fenger og Chr. Jansen (red.):

Jyske Lov 750 år

Viborg, Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1991. 312 s.
ISBN 87-89039-10-6. Kr. 375,-.

Erik Andersen Abitz og Poul G. Ørberg:

Med Lov skal Land bygges

Jyske Lov 1241–1991. Håndskrifter og bogtryk. Viborg, Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1991. 54 s.
ISBN 87-89039-11-4. Kr. 50,-.

Da Jyske Lov fyldte 700 år i 1941, blev loven fejret som et nationalt klenodie. Til anledningen blev udgivet et voluminøst festskrift, der som titel bar Jyske Lovs bevingede åbningsord: »Med lov skal land bygges«. At festskriftet dengang måtte betone lovens karakter af rent dansk produkt kan ikke undre, tyskerne stod jo i landet.

I hovedparten af de 16 afhandlinger i det nu udsendte 750-års festskrift er vinklen ligeledes dansk og kun dansk. Det gælder eksempelvis bidragene om Viborg stad i Middelalderen, om dens kirker og klostre samt om byens berømte bisp Gunner. Det gælder bidragene om stænder, socialgrupper og personer i Jyske Lov, om lovens forsvarsordning samt om dens kvinderetlige bestemmelser. Og det gælder festskriftets mest charmerende bidrag, Erik Oksbjergs rundvisning i Jyske Lovs landskab. Her præsenteres prosaiske fænomener som marker og møddinger, skove og gærder smukt, ja poetisk. »Svalerne slog« hedder det et sted, »de samme volter for Kong Valdemar, og duerne kurrede for ham, som de gør for os«.

Michael Gelting, derimod, anlægger en international synsvinkel på Jyske Lov i sit bidrag om loven i lyset af de samtidige europæiske feudalsamfund. Imidlertid er det kun et fåtal af bidragene, der – som dette – lever op til den ene af udgiverne, Ole Fengers pro-

gram i bogens indledning, ifølge hvilket Jyske Lov skal ses som en dansk manifestation – på en fælleseuropæisk baggrund. Det sammesteds annoncerede »nye syn på den 750-årige lov« bliver der derfor ikke meget af i festskriftet. Måske har det været en spændetrøje, at festskriftets indholdsmæssigt har lagt sig (for?) tæt op ad det festskrift, som Ditlev Tamm udgav i 1983 ved Dansk Lovs 300-års publikation.

»Jyske Lov 750 år« er et sjældent smukt bogværk, der ud over videnskabelige afhandlinger rummer forord af Dronningen og en sprogligt ajourført lovtekst. Smukt i udførelse er også kataloget fra den udstilling om Jyske Lov, der blev vist i 1991, først på det nørrejyske landsarkiv og siden på Det kongelige Bibliotek. Kataloget giver oplysning om bl. a. stedfæstelse og datering af udstillingens i alt 47 numre, hvoriblandt 19 udvalgte håndskrifter og de bogtrykte udgaver af den 750-årige lov – selvsagt – står i centrum.

Henrik Stevnsborg

Benito Scocozza:

Mordbranden: En historie om nabostrid på Christian 4.s tid

København, Strandbergs Forlag, 1991, 56 s. ill. ISBN-87-7717-076-8. Kr. 78,-.

Forfatteren skildrer med stor indføling den økonomiske, menneskelige og moralske opløsning af en gårdmandsfamilie i Virum i 1630'erne. Manden, som er fæstebonde under kronen, synes nærmest at være blevet offer for et »juridisk komplot« i landsbyen. Inden for et halvt år stævner forskellige naboer ham for gæld, for skader forårsaget af hans kreaturer og for mordbrand. Da hustruen bliver inddraget i vidneafhøringerne, begynder de to ægtefolk at hænge hinanden ud. Det er ikke småting, der efterhånden kommer for dagen: mandens drukkenskab med efterfølgende hustruvold, konens tyvagtighed og horeri, de gensidige beskyldninger for at have hævnnet sig på naboerne ved at sætte ild på deres gårde. Det hele er en såre indviklet affære, og det eneste der står fast er, at ægteparret dømmes for henholdsvis mordbrand og tyveri. Om de var skyldige eller ej, tør Scocozza ikke sige. Men han har en hypotese om, at landsbyen var begyndt at mobbe dette ægtepar og til sidst

benyttede sig af retsmaskineriet til at skaffe dem af vejen.

Fremstillingen er beregnet på ikke-specialister, og datidens retsvæsen og andre kulturhistoriske forhold er udmærket forklaret undervejs. Alt i alt er det også en veloplagt og velskrevet bog. Alligevel er det ikke blevet nogen letlæselig sag. Det hænger for mig sammen med, at Scocozza opererer for tæt op ad kilderne, som er lidt for tynde til, at der alene på grundlag af dem lader sig fortælle en god historie. Forfatteren burde have gjort sig fri af forløbet i retsprotokollen og helliget sig rekonstruktionen og sandsynliggørelsen af den bag om retssagerne liggende historie, som ifølge hans interessante hypotese handler om diskrimination og mobning i en landsby for 350 år siden. Sådant som fremstillingen nu snor sig, er der alt for mange løse ender til, at det er blevet til den historiske »krimi«, der lægges op til i forordet. Til gengæld har forfatteren ikke sparet sig nogen ulejlighed for at skaffe de rigtige billeder til veje, og det har resulteret i for denne periode ligefrem overraskende gode illustrationer. Der er ingen noter, men bogen er forsynet med en fortegnelse over »Kilder og litteratur«. Heraf fremgår at sagerne tidligere har været behandlet i Lyngby-bogen (1934), og at forfatteren foruden den trykte udgave af Sokkelund Herreds tingbøger, 1828-37, (København 1958-1985), har benyttet lensregnskaber for Københavns Len 1634 og 1635. Om kilderne hermed er udtømt, skal jeg lade være usagt, men en ting er vis: Jo mere man nærmer sig den her form for historieskrivning, som er en slags historisk antropologi, desto mere nødvendigt bliver det at presse kilderne til sidste dråbe.

Gustav Henningsen

Evald Tang Kristensen og M. A. S. Lund:
Steen Steensen Blichers Liv og Gerning
Forord ved Knud Sørensen. Indledning ved
Johs. Evald Tang Kristensen. Blicher-Selska-
bet. Poul Kristensens Forlag 1991. 175 s.
ISBN 87-7468-315-2. kr. 130,-.

Bogen udkom for første gang i 1882 – 100-
året for Steen Steensen Blichers fødsel – og
Evald Tang Kristensen (ETKr.) havde nogle
år forinden planlagt at skrive en større arti-

kel om digteren i denne anledning. ETKr. var
dengang endnu lærer i Fårup ved Rødkjærs-
bro, og under en samtale med sognepre-
sten i Vium, M. A. S. Lund, i 1882 fødtes
idéen om i fællesskab at skrive en bog, der
skulle udkomme i efteråret.

De blev enige om, at ETKr. skulle skrive
om Blichers barndom og ungdom, om hans
far, præsten, oplysningsmanden og forfat-
teren Niels Blicher, om hans liv som forpag-
ter hos faderen i Vium, om hans præsteger-
ning i Thorning samt om Blichers digtning,
mens Lund skulle skrive om Blichers tid i
Spentrup og om hans virke for folket. Den
reelle arbejdsdeling blev noget anderledes,
idet ETKr. undervejs blandede sig en del i
Lunds fremstilling med både forkortelser og
udvidelser. Det må nok konstateres, at
ETKr. har præget hele udgivelsen, selv om
han ikke har samlet alt stoffet selv.

Blicher-Selskabet har i den foreliggende
genudgivelse af »Steen Steensen Blichers
Liv og Gerning« suppleret med ETKr.s arti-
kler fra »Illustreret Tidende« (1882-83), fra
»Skizzer og Bladartikler« (1899) samt 40 si-
der håndskrevne udgivernoter, som ETKr.
nedfældede i 1918.

Hermed foreligger for første gang i samlet
form resultaterne af ETKr.s optagethed af
Blichers liv og gerning – en optagethed, der
strakte sig over knap 40 år!

Og hvorfor så denne optagethed? – For-
fatteren Knud Sørensen er i sit forord inde
på, at ETKr. med hele sin jyske baggrund,
sin interesse for og indlevelse i almuens kår
simpelthen ikke kunne undgå at beskæftige
sig med Blicher og hans digtning. Og hertil
kom, at ingen tidligere havde inddraget
mundtlige udsagn fra Blichers familie eller
fra folk, der i det daglige havde oplevet Bli-
cher som præst, jæger, »politiker«, folkeop-
lyser eller digter. Og her var ETKr. som folke-
mindesamler unægtelig på hjemmebane.
Det blev ETKr.s, og i nogen grad M. A. S.
Lunds fortjeneste at samle, udgive og kom-
mentere de dengang endnu eksisterende
mundtlige historier om Blichers liv og ger-
ning. Som læsere får vi herigennem bevaret
billedet også af *mennesket* Steen Steensen
Blicher, som ellers ville være blegnet og for
længst forsvundet.

I ETKr.s og M. A. S. Lunds (fælles?) forord
understreges det, at »netop de mundtlige
Minder om Blicher burde spille Hovedrollen,

fordi han mere end nogen anden Digter levede med og blandt Folket, og fordi han selv skyldte Folkets mundtlige Fortællinger om gamle og nye Tildragelser nogle af sine bedste Digtninger«.

I kapitlet om Blichers digtning efterspører ETKr. en del af det inspirations- og kildegrundlag, som har dannet udgangspunkt for en række af Blichers noveller og skitser og når til det resultat, at Blicher både har anvendt folkesagn og faktiske oplevelser i lokalsamfundenes fortid og nutid, såvel som egne oplevelser og iagttagelser i de miljøer, som han færdedes i. Når det gælder natur- og folkelivsskildringerne i Blichers noveller og skitser, fremhæver ETKr., at disse er »uovertræffelige og aldeles sande«, og han understreger bl.a., at »Skildringer af Kjeltringerne er overordentligt fint tegnede ...«.

Dette må siges at være en uforbeholden anerkendelse af Blichers mesterskab i at anvende folketraditionen og folkelivet i sit litterære ærind. At Blicher så har bearbejdet begivenheder og ændret stedfæstelse og personnavne m.v., accepteres vidtgående af den professionelle folkemindesamler ETKr., fordi han med rette kan sige, »at alle hans hjemlige Fortællinger er Virkelighedsdigtninger med et historisk eller Sagnunderlag, som så blev krydret ...«. Blicher fremstår som den første – og gennem en lang periode eneste – repræsentant for realismen i dansk litteratur.

I parentes bemærket er ETKr. langt mindre begejstret for Blichers beherskelse af de jyske sprog på tryk: »Naar man ser paa Sproget i E Bindstouw, maa man forbavses over, at han kunde komme paa den Tanke (at indsamle stof til en jysk ordbog). Han havde vel den største Interesse for Jysken, men kunde ikke holde de forskjellige Dialekter ude fra hverandre og havde end ikke en Gang Øre for de forskjellige Tonefald, saa hans Maade at stave Ordene paa er meget villedende ...« (Fra ETKr.s håndskrevne noter, 1918).

Men ETKr.s hovedærind er at efterspore udsagn om Blichers familiemæssige baggrund og vilkår, hans personlighed og interesser som jæger og hans embedsførelse som præst for herved at komme nærmere til en forklaring på hans gode adgang til den jævne, jyske landalmue og dens folketradition.

Blicher fremstår i almuens erindringer og mange anekdoter som en uformel, ligefrem og tolerant præst, der tilmed var forstående og meget gavmild over for de fattige. En passioneret jæger og vandringsmand, der kunne færdes både blandt høj og lav. Uimponeret over for sine foresatte – provst og bisp – men med selveste kongens (Frederik VI's) personlige bevågenhed. Ud fra sin akademiske og familiemæssige baggrund (selv præst og af præsteslæggt) optræder Blicher efter datidens målestok særdeles ukonventionelt, både som »folkets mand« og »folkets talsmand«.

ETKr. havde gennem sit eget liv ikke gjort mange positive erfaringer med akademikerne – »de bogdannede folk« – hvor han følte sig usikker og led af mindreværdsfølelser. På en vis måde tror jeg, at ETKr. – mere eller mindre bevidst – har anset Blicher for sin nærmeste forgænger på det professionelle plan – og ideelt måske også på det personlige. Og deraf udspringer hans kærlighed til digteren og hans fortællinger fra det jyske almueliv.

I »Jyske Folkeminder« (bd. 11, 1891) spørger ETKr.: »Hvad fordres der da af en saadan Samler, naar han i vore Dage skal kunde gjøre Fyldest? Han skal for det første være en dygtig Fodgjænger, der kan strejfe omkring i de fjernest liggende og tarveligst bebyggede Egne ...«. Dette vidste ETKr. gennem et langt livs erfaring i felten. Og sådan gjorde Blicher både som jæger og samler af folketraditionen til sin digtning.

Med M. A. S. Lunds og ETKr.s bog fra 1882 og den her foreliggende udgivelse med supplementerne om Blichers liv og hans familie har vi fået en indsigtfuld og kærlig dokumentation for, at Steen Steensen Blichers liv og digtning var nøje forbundet med folkelivet og folkedigtningen.

Karsten Biering

Aagot Noss:

Lad og Krone frå jente til brur

Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1991, Serie B: Skrifter LXXXIII, Universitetsforlaget, Oslo. ISBN 82-00-21354-4. 272 s. Rigt ill. i farver og sort/hvid. English summary. NKR. 345,-.

Emnet er de ceremonielle hovedtøjer, som

har været kendetegn for kvinden henholdsvis som ugift, brud eller gift. I Norge kendes mange variationer af håropsætning og de to hovedtyper af hovedtøjer, lad og krone, med hver deres lokale ejendommeligheder. Forfatteren har påpeget, at der er tydelige paralleller både i Sverige og Danmark. Men især bemærkelsesværdigt er det, at begge typer i Norge er blevet benyttet som levende dragtformer så langt op i tiden, at det har været muligt at foretage en videnskabeligt underbygget dokumentation ved personlig iagttagelse. Nødvendigheden af at sikre den mundtlige tradition blev pointeret i Norsk Folkemuseums »Plan for studiet av norske folkedragter« fra 1955, og der blev fra januar 1956 sat et pilotprojekt i værk. Opgaven tilfaldt forfatteren og blev udgangspunkt for livstudiet af norske folkedragter.

Aagot Noss har haft den afgørende evne til at vinde sine meddelesers tillid. Med aldrig svigtende omhu har forfatteren rejst igennem de norske landsdele og haft held til at finde frem til kvinder, der har benyttet de relevante hovedtøjer, og som har haft fornøden forståelse for sagen til at indgå i samarbejdet og lade sig fotografere eller i mange tilfælde filme.

Område for område gennemgås detaljeret de registrerede hovedtøjer i privat eje og i museer, deres fremstilling, bæremåde og interviewmaterialet om betegnelser og brugen i videste forstand samt relation til ældre skriftlige kilder og billeder, hvilket udnyttes til tidsmæssig bestemmelse. Desuden gives en kort oversigt over brudedragten og dens udsmykning som helhed.

Konklusionen udtrykker, at *lad* har været brugt som ungpige- og brudehovedtøj i norske folkedragter mindst siden 1600-årene og stedvis er i brug endnu. Det sammenholdes med vikingetidens *lad*, der har været brugt både af mænd og kvinder, og forfatteren antyder forbindelse til de arkæologiske fund af mandsgraven i Mammen og Birka-fundene i Sverige. De tidligst bevarede *kroner* skriver sig fra anden halvdel af 1600-årene.

Forfatteren har ladet to spørgsmål stå åbne: Hvornår *lad* kan have fået sin ceremonielle funktion i kvindedragten, og hvornår kronen, beslægtet med de senmiddelalderlige Maria-figurers krone i kirkerne, kan have fået sin tilsvarende folkelige betydning.

Forfatteren har benyttet den geografiske udbredelse som bærende i argumentationen og har kombineret denne på en ret original måde med både bygningsforskningen og folkeviserne. I midlertid kunne det være inspirerende også at forsøge et historisk synspunkt på de materialer, der er benyttet til hovedtøjerne. I udbredt grad er der tale om metaltråds kniplinger, som blev forarbejdet siden midten af 1500-årene i Milano-området, senere også andre steder i Europa. De har haft anvendelse til dragter og tekstiler med ceremoniel karakter, kvindhuer, dåbsdragter, kirkens liturgiske dragter og fyrstelige dragter. Også tidligere har der eksisteret possementborter, men da med guldtråd af en ganske anden forarbejdning.

Danmark danner på mange måder bro mellem Skandinavien og Europa. Således sikkert også på det her aktuelle felt. Som påvist af Ellen Andersen har brudekronen været dominerende i Jylland og på Fyn, hvorimod brudehovedtøjer i det østlige Danmark må sættes i forbindelse med ladtypen. Ser vi længere bort mod Østeuropa, findes der, som antydnet af Aagot Noss, også paralleller, bl.a. i Estland. Brudekronen vil derimod sandsynligvis vise sig karakteristisk i de vesteuropæiske områder, hvor Maria-dyrkelsen fik særlig betydning i senmiddelalderen indtil reformationen. Noget samlet overblik over hovedtøjernes fordeling i Europa foreligger endnu ikke.

Den store dokumentation af kvinders betretninger og selvforståelse omkring hår og hovedtøj, som nu foreligger gennem Aagot Noss' værk, er enestående i Europa. Den vil blive et afgørende grundlag for videre forskning, til uddybning af de religiøse opfattelser, der uden tvivl må ligge bag.

Forfatteren har anført, at materialet også indeholder oplysninger til at gå videre med den anden del af emnet: den gifte kvindes hovedtøj. Det afventer vi med største interesse.

Den foreliggende bog er på nynorsk, og teksten er derfor måske ikke så let tilgængelig for de fleste danskere. Men det må ikke afskrække. Bogen er gennemillustreret og klar i dispositionen. Når man har vænnet sig til sproget, er skildringen fængslende og fuld af væsentlige detaljer, som vi ikke kan få andetsteds. Bogen må derfor have bud til den etnologiske forskning inden for alle em-

neområder, men også til de mange kyndige amatører, der forsker i de danske folkedragters historie.

Hanne Frøsig Dalgaard

Ole Feldbæk (red.): Dansk Identitetshistorie
Bd. 1: Fædreland og modersmål 1536–1789. 424 s., ill. Bd. 2: Et yndigt land 1789–1848. 468 s., ill. C. A. Reitzels Forlag 1991. ISBN 87-7421-696-1. Kr. 395,- pr. bd.

De nationale begreber er efter nogle årtiers dvalen på ny blevet aktuelle. I 1960'erne og 70'erne fokuserede forskningen på klasse, køn og race – alt det der adskiller mennesker. Nu er forskningsinteressen på ny vendt tilbage til det, der er med til at samle os. Med en forbløffende hast vælter det frem med avisartikler og tidsskriftsbidrag om den danske egenart. I højskolernes kursusprogrammer og aftenskolernes foredragsrække fylder forestillinger om danskhed meget. Det skorter ikke på meninger og udlægninger af det vage begreb *dansk identitet*, men derimod mangler der reel viden om begrebets historiske baggrund og betydning gennem tiden. Grundforskning i dansk identitet har stort set manglet. Derfor må initiativet til nedsættelse af en tværvidenskabelig forskningsgruppe omkring dansk identitetshistorie hilses velkommen. Forskerne er hovedsageligt hentet fra fagområderne historie og dansk, med en enkelt repræsentant fra tysk, kunsthistorie og musik. Derimod er det stærkt påfaldende, at brede kulturvidenskaber som etnologi, antropologi og folkloristisk ikke har været repræsenteret i forskergruppen. Værket mangler helt disse fagområders indfaldsvinkel på begrebet identitet.

Men i stedet for at ærge sig over dette, bør man se på, hvad det er lykkedes at få realiseret i det tværfaglige forskningsprojekt. Omkring en snes afhandlinger er blevet resultatet, og de første ti udgør de to første bind af et stateligt firebinds værk.

Seriøs forskning i nationalisme og national identitet er først påbegyndt på internationalt plan omkring 1930, og den har heller ikke sat sig mange spor i Danmark – bortset fra forskningen omkring striden mellem dansk og tysk i Sønderjylland. Det er således forholdsvis uberørt jord, som bliver

opdyrket. Redaktøren, Ole Feldbæk, understreger i sin indledende artikel, at projektets økonomiske rammer ikke har muliggjort en helhedsfremstilling af dansk identitetshistorie, og hensigten derfor har været at udarbejde forskningsbaserede afhandlinger, som andre forskere må tage stilling til, revidere eller acceptere og bygge videre på. Dette mål synes til fulde at lykkes – bedømt ud fra de to første bind. Her er vægtige og igangsættende afhandlinger med meget nyt. Men samtidig må det tilføjes, at der mangler en fælles operationel terminologi og en overbygning, som de enkelte afhandlinger skulle belyse. Begrebet identitet bruges ret uproblematisk og anvendes både om en mere grundlæggende tilstand og den aktive bevidsthed om identiteten. Der er også mangler i form af emneområder, der ikke belyses. Endelig fremstår den danske identitetsdannelse i disse to bind underligt løsrivet fra sine internationale forudsætninger.

Ole Feldbæk har i begge bind skrevet meget vægtige afhandlinger om fremvæksten af dansk identitet. I bind 1 behandler han 1700-tallets danske identitet og påviser, hvorledes der i borgerlige, akademiske kredse fra 1750'erne vokser en national identitet frem, som lyses i kuld og køn med loven om indfødsret i 1776. Med til enhver identitet hører ikke blot en forestilling om sig selv, men tillige om *de andre*, og den nye danskhed udviklede sig i aggressiv retning, og den første konfrontation kom med tyskerfejden i revolutionsåret 1789. Endnu var disse stridigheder kun sager, der angik de øvre befolkningslag i København og et par af provinsens største byer. For den brede del af befolkningen var ord som *dansker* og *fædreland* endnu ukendte begreber i 1789. Helt anderledes stod det til i 1848. I løbet af kun to generationer var der sket en mentalitetsændring. Mens en fæstebonde i 1780'erne kun ville have en lokal identitet, kunne han i 1848 godt være bærer af såvel en lokal som en national identitet. Hvorledes denne »nationalgørelse« har fundet sted, skildres i Feldbæks spændende afsnit om skoleundervisningens betydning for den nationale identitetsdannelse.

Litteraturens betydning som identitetsskabende faktor belyses grundigt af Flemming Conrad med udgangspunkt i en konkurrence om en ny nationalsang i 1818.

Vibeke Winge beskriver i to afhandlinger, hvorledes holdningen til tyskere ændres markant fra 1700-årene til midten af 1800-årene. Baggrunden for denne holdningsændring var den fremspirende danske nationalfølelse, og den gav sig ikke blot udtryk i forestillinger om egen identitet, men også i opbygning af et fjendebillede af tyskere. En konsekvens heraf bliver opløsningen af de tyske mijøer i København. Wingses afhandlinger er – som Feldbæks – spækket med ny viden og udførlig dokumentation heraf, men de mangler til en vis grad Feldbæks klare konklusioner. Rerup giver i første bind en sober, men skuffende kort kommenteret oversigt over nationalismeforskning. (Mere inspirerende – og mere rodede – udgaver findes forskellige steder i Uffe Østergårds publikationer, f.eks. i Fink og Hauge (red): *Identiteter i forandring*, 1991).

Rerup gør afgigt i andet bind med et bidrag, der analyserer udviklingen fra den literære til den politiske nationalisme fra 1808 til 1840'erne. Det er en meget velskrevet redegørelse, der viser det stærke samspil mellem liberalisme, den sønderjyske sprog-sag og den lidt uklare skandinavisme. Selvom de nationalliberale kun udgjorde en talmæssig beskedent gruppe blandt datidens borgerskab, synede de af langt mere og kom til at stå som den sejrende kraft, fordi det konservative establishment, der sad på magten, mistede troen – også på sagen og sig selv. Det er inspirerende læsning, selvom denne afhandling ikke i samme grad som de øvrige rummer nyt kildemateriale.

Karin Kryger har i første bind skrevet om dansk identitet i nyklassicistisk kunst. Det er en lang, omstændelig redegørelse, der er noget ude af trit med de øvrige og lades i stikken ved ikke at blive fulgt op i andet bind. Her mangler klart en afhandling om de nationale tendenser i guldalderens malerkunst. Vores nutidige Danmarksbillede er skabt i 1840'erne, og dette aspekt ville det have været mere oplagt at inddrage end kunsten under Frederik V og Christian VI. N. L. Høyens program for en national malerkunst var emnet for en disputats af Kirsten Agerbæk i 1984, så det havde været overkommeligt at belyse dette emne, der endnu spiller en central rolle for dansk landskabsopfattelse og præger miljølovgivning i det åbne land.

Selvom man altid kan ønske sig andet og mere end det et veldækket bord byder på, er der ingen tvivl om, at Dansk Identitetshistorie vil blive et centralt placeret værk i fremtidig forskning omkring danskhedsbebet. Appetitten bliver skærpet under spisningen, og undertegnede ser med forventning frem til hovedret og dessert: De to sidste bind, som vil følge den danske selvforståelse fra Treårskrigen 1848–50 til EF-afstemningen i 1972.

Inge Adriansen

Keld Dalsgaard Larsen og Kurt Balle Jensen: Alderslyst fra sandmark til by
Silkeborg, Arbejdernes Byggeforening, 1991. 216 s., ill.
ISBN-87-88016-09-9.
Kr. 248,-.

En lokal byggeforening har fået den glimrende ide at fejre sit 50-års jubilæum ved at udgive en bog, der ikke blot handler om foreningen selv, men om hele det kvarter og det arbejdsmiljø, hvor foreningen har haft sit udspring og størstedelen af sit virke.

Bogen, som er flot layoutet og illustreret, er opbygget med en lang række små afsnit, der fortæller stort og småt om hverdagsliv, begivenheder, personer og steder, fra de første arbejderhuses tid, da »Alderslyst« var hedebackker i randen af landsognet Balle nord for Silkeborg by og sø, til vore dage. Især i dette århundrede kommer man tæt på miljøet, illustreret ved uddrag af interviews og erindringer, bidrag fra private fotoalbums etc. I glimt anes mønstret af et kvarter, der – med Johs. Møllgaards ord – var både domicil og domæne for arbejderlivsformen.

Men efter den fornøjelige læsning sidder man alligevel tilbage med en følelse af manglende helhed. Det kan undre, at to mumsfolk har stillet sig tilfreds med en så kalejdoskopisk fremlæggelse – når der dog i nabobyer er givet gode eksempler på kvarterhistorie, der både har sammenhæng og perspektiv og dog er alment læseværdige (Den gamle By: Frederiksbjerg-publikationen, og Vejle Museum/Arkiv: Vejle Vestbyundersøgelserne). Bare lidt perspektiv på kvarteret som et stykke arbejderkultur (Alderslyst-barnet Julius Bornholt kunne nok

have inspireret), lidt om kvarterets forhold til hele byen, lidt perspektiv på kollektivt boligbyggeri i årene efter 1941, osv. ... Så kunne bogen have været til mere end lokal huskerdu?-erindring og dermed endnu et bidrag til det nu ikke mere helt så forsømte miljø, forstædernes, historie.

Peter Dragsbo

**Steen Holmgren og Ole Svensson:
Byarkitektur i kommunens planlægning**

SBI - Byplanlægning 62, København, Statens Byggeforskningsinstitut, 1991. 95 s., ill. Kr. 396,50.

Hvor registrering af bevaringsværdier indtil for få år siden i høj grad bestod i fremlægelse af enkeltbygninger, evt. suppleret af et oversigtligt forord, har helhedsperspektivet på byer, kvarterer og gader med begrebet »byarkitektur« i dag fået en hel anderledes central placering, først og fremmest ved den praktiske anvendelse i Planstyrelsens rullende »kommuneatlas«-arbejde.

Sideløbende med Planstyrelsens udvikling af begrebet har Statens Byggeforskningsinstitut i 1990-1991 haft et projekt kørende, som, med Roskilde som eksempel, har prøvet at udvikle nogle almene arbejdsmetoder. I publikationen af dette forsøg gives der først en introduktion til en række begreber i »byarkitekturen«, og det understreges, hvorledes byer behandles som en historisk betinget helhed, og der peges på nytten af et tæt samarbejde med de lokale museer, arkiver og bevaringsforeninger.

I resten af »vejledningen« afprøves en visuel arbejdsmetode til beskrivelse af byarkitektur/helhedspræg på »mellemniveau«: de enkelte gader og pladser. Med rig brug af kortmateriale og tegninger i CAD-CAM-streg prøver man at operationalisere proportioner og hushøjder, gadebredder og pladsrum osv., så man derudfra kan uddrage nogle »spilleregler« for nybyggeri, »infill«, reablering af husrækker osv.

Fint nok – vi trænger til rekonstruktion af »die Stadt an sich« efter funktionalismens opløsning. Kun kan man som kulturhistoriker måske bemærke, at den meget visuelle angrebsvinkel indebærer en fare for, at man gør ethvert kvarters mellemporportional til reglen, hvorved der sker en (tidsbundet)

harmonisering, som overser, at vore bymiljøer også rummer en lang række historisk betingede brud og kontraster. Kontraster, der netop indeholder en synlig fortælling om en historie, der ikke bare var harmonisk og entydig. Mange renoveringer af bykvarterer har fjernet en række af de spændende sammenhæng og det »skidt i krogene«, som viste, at kvarteret havde været og var et led i en levende virkelighed.

Peter Dragsbo

Kirsten Geertsen: Dannet ung pige søges
Kvinder på kontor 1900–1940. Holme Ostrup, Akademisk Forlag, 1990. 367 s., ill. ISBN 87-500-2942-8. Kr. 248,-.

»Dannet ung pige søges« fortæller om kvindernes indtog på kontorerne i begyndelsen af 1900-tallet og den kønsbestemte arbejdsdeling, som blev udviklet.

Kontorfolket har altid haft svært ved at blive placeret – og endnu sværere ved at placere sig – i classesamfundet og ved at finde et fagligt og politisk ståsted. I bogen kobles dette bl.a. til de ansattes forventninger til kontorarbejdet. Afgørende for forholdene på kontoret var naturligvis også arbejdsgivernes forventninger til arbejdskraften og også deres kvindesyn – og synet på en passende løn. De samme spørgsmål tages op i forbindelse med fagorganisationernes kvindepolitik og set fra kvindernes egen synsvinkel i spørgsmålet om faglig organisering og kamp.

Kirsten Geertsen gør rede for, hvordan der inden for de ansatte kvinders rækker var forskel på behovet for at forsørge sig selv og forsørgelsespligt over for andre og dermed på krav til ansættelse, løn og engagement i faglig og politisk henseende.

Noget af det mest spændende for ikke-fagligt interesserede er antagelig kapitlerne om giftermål og om dagliglivet på kontoret. Det er sådanne afsnit, som får en til at ønske, at bogen vil få videre udbredelse end en snæver fagkreds.

Ved vejs ende er det altid godt at kigge endnu en gang på forord, afslutning og noter for at få svar på nogle af de spørgsmål, som har rejst sig under læsningen.

Efter endt realksamen begyndte forfatteren, der kom fra en småborgerlig familie, i

1944 som 16-årig på et sagførerkontor i en provinsby. Hun fortæller i forordet til bogen, hvordan hun senere undrede sig over, hvor dårligt hun og de andre unge piger fra samme samfundslag var rustet til at forstå deres eget arbejdes samfundsmæssige betydning og sammenhæng; arbejdet og uddannelsen inden for kontorets verden var de særdeles godt rustede til at klare. Samtidig undrede det hende, at hun ikke lærte noget om disse samfundsmæssige sammenhænge af de unge kvinder, som kom fra arbejderklassen.

At disse spørgsmål nævnes i indledningen må opfattes som den direkte tilskyndelse til at gå i gang med undersøgelsen og bogen, der har som mål at klarlægge det mønster, som blev lagt i de første tiår af vort århundrede. Der sondres altså fra begyndelsen klart mellem kvinderne fra småborger-skabet og fra arbejderklassen. Hvilke »redskaber« fik de første med hjemmefra, og hvilke måtte de finde frem til i kontorets nye verden. Hvordan klarede de unge arbejderkvinder tilpasningen til kontorets krav om at optræde som dannede, unge piger. En spændende programmerklæring, som giver mod til at kaste sig over bogens næsten 400 sider.

Der er lagt lige stor vægt på offentligt som på privat ansatte kontormedhjælpere (til trods for at de privatansatte var 9–10 gange så mange) for at se, om der er forskel. Det virker naturligt at ville undersøge denne forskel, men det retfærdiggør ikke nødvendigvis vægtningen. Spørgsmålet er, om det virkelig var nødvendigt for at få materiale nok.

Der er så godt som udelukkende brugt skriftligt materiale, hvad der naturligvis får en etnolog til at begræde alle de gode oplysninger og nuancer, som er gået tabt ved ikke at gribe fat i levende mennesker og høre deres fortælling. Ens første tanke som anmelder er, at det ville være uretfærdigt at bedømme en historiker ud fra en etnologisk tænkemåde. Men det fremgår faktisk af oversigten over materialet, at forfatteren gerne ville have benyttet interviews, hvis det havde været muligt. Så skal det i stedet fremhæves, at der er lagt vægt på både »den store historie« og »den lille historie«, og at klasse og køn har været de vigtigste analyseredskaber.

Undersøgelsen er finansieret af Statens humanistiske Forskningsråd som et led i et

nordisk historikersamarbejde. Det fælles mål har været at belyse sider af tidligere generationers kvindearbejde i og uden for hjemmene og dets betydning for kvinderne selv, for deres familier og for samfundet.

Det er velgørende at læse oversigten over det materiale, forfatteren *ikke* har benyttet »– af mangel på tid og penge«. Velgørende på den måde, at det naturligvis ville have været dejligt, hvis hun faktisk havde haft mulighed for at benytte HK's lokalafdelingers arkiver, statsansatte kvinders kontorforeningsarkiver samt interviews, men det er i hvert fald ærlig snak at gøre opmærksom på det, og ikke søge at skjule det bag fine ord og skinargumentationer. Og måske en kvindelig måde at forholde sig til sin videnskab på? Tak for det og for den yderst velskrevne og indholdsrige bog.

Anne-Lise Walsted

Bent Thestrup og Oscar Udsholt: Reerslev Kirkebog 1736–1856

Udgivet af Dragsholm Lokalhistoriske Forening. u.å. 300 s., ill. ISBN 87-88481-08-5. Kr. 135,-.

På forunderlig vis mødes nyt og gammelt, når man – som her – benytter etb med dtp-faciliteter til udgivelsen af kildemateriale fra 1700- og 1800-årene. Klart og tydeligt, med flittigt brug af fed, *kursiv*, og skiftende punktstørrelser gives de mange personoplysninger, der ellers fordrer timers arkivarbejde med transkription af gammel gotisk håndskrift. Ingen tvivl om, at der er gjort en stor indsats med at fravriste de gamle protokoller deres mange data, men heller ikke den nye teknik kan løse alle problemer ved en kildeudgivelse. Et eksempel er den manglende overensstemmelse mellem afsnitsbetegnelserne i indholdsfortegnelsen og inde i bogen. Et andet er omfanget af udgiverkommentarer. Selvfølgelig kan man nok gætte, at afsnittet »Fødte mandkøn« på s. 56 skal svare til indholdsfortegnelsens »Dåb (dreng) 1814–1856« og »Register for trolovede og viede« efter udgiverens mening i indholdsfortegnelsen kan kaldes »Viel-sesregister« (s. 194), men det er små ting, der nok mere falder i øjnene, når man benytter den nye teknik. Den væsentligste anke må nok være mangler på supplerende oplys-

ninger fra udgiverne. Det strækker sig fra den lille detalje, at det nok for mange læsere ville være rart med en angivelse af sognets placering på Danmarkskortet – som bekendt er der mere end ét Reerslev sogn – til det helt fundamentale, at det af bogens indledning ikke fremgår, hvilke kirkebøger, der er transkriberet. Som bekendt skulle der fra 1814 føres såvel en hovedministerialbog, som en kontramministerialbog. Derfor kan der være tale om tre mulige løsninger, hvor en gennemgang af alle protokoller med angivelse af forskelle mellem hoved- og kontramministerialbøgerne selvfølgelig må anses for den optimale løsning.

Sammenfattende kan det dog siges, at transkriptionen virker pålidelig, og selvom et samlet personregister savnes, så vil den foreliggende udgave gøre god gavn, indtil der måske ad åre kunne laves en revideret udgave med en mere grundig og præcis indledning.

Tommy P. Christensen

**Nina Fabricius:
Vestjyske småbyer i udvikling
eller afvikling?**

Skovlund, Gårde og Strellev
Ølgod Museum 1991. 106 s., ill.
ISBN 87-983110-206. Kr. 80,-.

**Nina Fabricius:
Vi byggede selv vores samfund**

Odder Museum 1991. 84 s., ill.
ISBN 87-98255-65-7. Kr. 95,-.

De to bøger udgivet henholdsvis af Ølgod og Odder museer er fine eksempler på, at de kulturhistoriske lokalmuseer tager deres forskningsforpligtelse seriøst. Der er i begge tilfælde tale om undersøgelser af småbyer i museernes virkeområder, og i deres form henvender de sig til en bred læserskare i den hensigt at skabe debat om udviklingen.

Etnologen Nina Fabricius, der har foretaget begge undersøgelser, har med bogen om de tre vestjyske småbyers udvikling gennem de sidste fyrre år givet et konkret eksempel på, at variationer i økonomiske og sociale vilkår, der rækker tilbage til sidste halvdel af 1800-tallet, har betydning for,

hvordan et lokalsamfund reagerer på forandringer i nutiden.

Der er udvalgt tre byer i Ølgod kommune, men trods den ringe indbyrdes afstand og den fælles vestjyske baggrund, har vilkårene og mentaliteten udviklet sig vidt forskelligt de tre steder. Skovlund er opstået efter hedeopdyrkningen i 1880-erne. Hedebrugene blev delt ved generationsskifte, og byen fik en socialt homogen og relativt velstående befolkning af gårdmænd. Byen Gårde, der er vokset op omkring et trinbrædt på jernbanen mellem Ølgod og Tistrup, blev derimod præget af husmænd og arbejdere. Strellev er vokset op i 1920-erne på et sted, hvor der i forvejen lå mejeri, forsamlingshus og skole. I dag er Skovlund en by i fremgang, medens de to andre er præget af forretningsslukninger, skolenedlæggelse osv. Forfatteren ser årsagen til disse forskelle i de enkelte byers lokale strukturer og individuelle ånd, der skabte forskellige traditioner for at handle i fællesskab. Undersøgelsen er med til at understrege, at selv lokalsamfund inden for samme region kan udvise store variationer – og at det ikke nytter at drive centraliseringen så vidt, at planlægningen sker uden hensyn til disse variationer.

Undersøgelsen for Odder Museum har landsbyen Ålstrup nord for Horsens fjord som udgangspunkt. Hvor indfaldsvinklen i undersøgelsen af de vestjyske småbyer var de sidste fyrre års udvikling, er det her opbygningen af landsbyens institutioner, der står i centrum.

Tre små bygninger i Ålstrup symboliserer en tid, hvor opgaverne blev løst lokalt af bøerne selv: transformatorårnet fra 1929 som et synligt tegn på den organisation, som bragte elektriciteten ud i de små samfund, her i form af elektricitetsselskab. Vandværket fra 1934 var et helt lokalt foretagende organiseret som andelselskab. Værket blev nedlagt i 1986, og vandforsyningen overtaget af kommunen. Den tredje lille bygning er frysehuset, bygget i 1947 og i funktion til o. 1970, da hjemmefrysere blev almindelige. Frysehuset var hele sognets og var ligeledes organiseret som et andelsforetagende. De tre bygninger søges nu bevaret på Odder Museums initiativ.

Nina Fabricius trækker dog linierne længere tilbage og påviser, hvor glidende overgangen fra fællesskabets bylaug til sog-

neråd, andelsforetagender og foreninger har været. Langt oppe i vores århundrede har bymændene haft opgaver som f.eks. den fælles smedje, der først blev nedlagt i 1963. Sognerådet delegerede opgaver ud – snerydning, kørsel for kommunen osv. Det betød, at mange flere end sognerådsmedlemmerne selv var direkte involveret. Til nye opgaver valgte man andelsformen eller foreningen. Fælles for alle disse foretagender var, at landsbyens anliggender blev styret lokalt og med en reel indflydelse for de folk, de angik. I vore dage trækkes mere og mere over i kommunalt regi, og der er større afstand mellem den enkelte og beslutningstagerne. Der bliver ikke længere holdt de utallige møder og generalforsamlinger, som var med til at bringe folk sammen og fungerede som »lokalsamfundets lim«, – og hvor langt kan centraliseringen drives, før et lokalsamfund som Ålstrup falder fra hinanden. Endelig stiller forfatteren spørgsmålet, om den århundredgamle tradition for et aktivt nærdemokrati bliver værdsat tilstrækkeligt?

Til begge undersøgelser er Nina Fabricius hentet udefra og har været ansat på et museum til at løse en afgrænset opgave. En sådan ansættelse har selvfølgelig både fordele og ulemper – erfaringer fra lignende projekter kan sættes over for ulempen ved et manglende lokalkendskab, som det kræver en stor indsats fra værtsinstitutionen at kompensere for. Det er ikke i nogen af de to bøger oplyst, hvor lang tid forfatteren har haft til at udføre sine undersøgelser. Umiddelbart synes det, som om tiden har været meget knap i Ålstrupprojektet – der er irriterende mange oplysninger, som der helt tydeligt ikke har været tid nok til at kontrollere og tidsfæste. At det ikke rækker ved tilliden til bogens konklusioner, er en anden sag.

De to bøger fremtræder i stort set samme lay-out og er illustreret med forfatterens egne fotos, suppleret med ældre fotografier samt tegninger og kortskitser af Peter Dragsbo. De er begge forsynet med en kort litteraturliste, der omhandler mere generel litteratur. Derimod mangler de helt kildehenvisninger, og man kan nok diskutere, om det er hensigtsmæssigt. En sådan dokumentation ville ikke have tyngt fremstillingen – der er i begge tilfælde tale om velskrevne og lettilgængelige bidrag til debatten om landsbyerne.

Margit Baad Pedersen

Olga Pedersen: Aastrup sogn

Bd. 1: Fra enevælde til udskiftning 1660–1790, Esbjerg 1985, 83 s., ill. ISBN 87-982045-1-3. Kr. 96,50 indb.

Bd. 2: Fra udskiftning til andelsbevægelse, Esbjerg 1990, 251 s., ill. ISBN 87-982045-2-1. Kr. 134,- indb.

Udgivet af Olga Pedersen, Glejbjerg.

»Bier er som bekendt et flygtigt materiale, og de kan være svære at fastholde, dersom de ikke selv ønsker at blive.

Grundlaget for al biavl i sognet blev lagt af degnen Jens Christian Jermiin i Terpling. Han var så heldig, at en stor bisværm i 1780 slog sig ned i hans have. Jermiin var ikke sen til at tage dyrene til sig og kort efter begyndte hans honningproduktion. De travle insekter forstod dog ikke helt, hvor de hørte til, og snart fløj de over hegnet til naboen for at hente nektar hjem til det bistade, degnen havde sat op.

Da faldt det naboen ind, at når bierne hentede nektaren hos ham, måtte han have en vis andel i honningen. For at holde fred og for ikke at blive nødsaget til at fjerne de nyttige bier igen, indgik Jermiin en aftale om, at give den vanskelige nabo det halve af, hvad et bistade kunne præstere.

Efter hvad Jermiin senere skrev til Landhusholdningsselskabet blev denne aftale det egentlige grundlag for biavl i sognet. Sammen med naboen fik degnen nemlig i løbet af få år seks stader, og sammen solgte de honning hver år. « De store handelshuse i Ribe og Kolding betalte godt for denne lynghonning fra Aastrup sogn.

Med glimt af humor tegner Olga Pedersen således billeder af stort og småt fra livet på den jyske hede nord for Ribe. Olga Pedersen, der er leder af Aastrup sognearkiv, har været store mængder af kilder igennem, og materialet har hun samlet i to spændende bind om menneskene i et sogn gennem tre hundrede år.

I 1600–1700-tallet var der omkring et par hundrede indbyggere, og man følger på tæt hold udviklingen for disse mennesker. For alle var det en kamp for at få ressourcerne til at slå til. Forskellige arbejder blev kombineret med det magre landbrug på heden, f.eks. brændte man tørvekul, teglsten og (bl. a. hos præsten) brændevin. Og på heden plukkede man den skæppe tyttebrær, gods-

ejeren årligt skulle have af hver fæstebonde.

Fattigdom, død og til tider krig havde man nær inde på livet, men man kunne møde hjælp og sammenhold i mange situationer. I andre situationer derimod var der livslange chikanerier og indædte stridigheder. Fremskridt skete der også, og man følger bl.a. begyndelsen til den første skole, hedeopdyrkningen med det umenneskelige slid og mejeriet, der kom kun to år efter landets første andelsmejeri. De to bind tager også temaer op som befolkningsudvikling, ægte-skab, fødsel, forsorg, gudstro og meget andet.

Det er imidlertid ikke kun forholdene i sognet, der skrives om. Sognet skildres som en del af danmarkshistorien, også selv om alle ændringer ikke nåede ud til Aastrup med det samme. En lille ting der savnes, er et kort, så læseren kan orientere sig om, hvor sognet ligger. Stedforklaringen er ikke nok for den læser, som ikke er lokalkendt. I øvrigt kunne der måske være gjort mere ud af det visuelle i bøgerne.

Der gøres let og ligetil rede for de lov-mæssige og formelle forhold (fæsteaftaler, sogneveje, brandforsikringer eller hvad det nu måtte dreje sig om), samtidig med at det skildres, hvordan forordningene kom til udtryk i de faktiske situationer.

I mylderet af lokale oplysninger har Olga Pedersen med sit overblik, sin brede viden og sans for det rammende formålet at give et godt billede af et hedesogns udvikling.

Denne sogne-kulturhistorie er interes-sant, også for andre end lokale. Man kan håbe, at der også kommer endnu et bind om det sidste århundrede.

Grete Rung

Benedicte Fonnesbech-Wulff: Ulkerup
Historien om en nedlagt skovlandsby i Ods-herred. Ebeltoft, Skov- og Naturstyrelsen / Skipperhoved 1991, 84 s., 26 s. ill.
ISBN 87-89224-24-8. Kr. 148,-.

Ulkerup statsskov 6 km syd for Nykøbing Sjælland raseredes i 1982 af en storm. Her-ved blev arealet med tomten efter den ned-lagte landsby Ulkerup frilagte. Man vidste godt, at der engang havde ligget en landsby, hvor der nu var skov. Efter stormfaldet be-sluttede skovrider og daværende frednings-styrelse at få området undersøgt for evt.

værdifulde kulturhistoriske levn og under-søgt, om der fandtes et kildemateriale, der kunne belyse landsbyens historie. Det viste sig at være tilfældet, og en styringsgruppe, skiftende arbejds hold og fagfolk har siden foretaget undersøgelser, hvor man har kom-bineret arkæologisk, forstlig, etnologisk og historisk viden og metode. Den foreliggende publikation er det første spændende resul-tat af disse undersøgelser.

Det fremgår af bogen, at Ulkerup blev nedlagt i 1782, da skovdriften på det konge-lige Odsherredske krongods uddydedes, og beboerne i de 6 gårde og 9 huse flyttede til Strandhusene lidt nord for som husmænd.

Teksten er skrevet i et moderne sprog med passende forklaringer, uddybende be-skrivelser af sagsforhold og omskrivninger af ældre fagterminologi, der formodes ukendt for nutidsmennesker, hvilket gør bo-gen lettilgængelig for den almindelige læ-ser, der er nysgerrig efter at vide mere om en egns kultur og historie. Odsherred er et område med mange turister og interesse-rede, der vil kunne besøge landbytomten i skoven.

Bogen præsenteres med et luftfotografi af området på forsiden, og et kort over skov-området på omslagets inderside. Kortet er af den type, der kendes så godt fra de infor-mationsfoldere, der findes over de forskelli-ge statsskove med turforslag m.m., oplys-ning om veje, stier, beplantning og interes-sante kulturhistoriske levn. Kortet viser Ul-kerup skovs udstrækning idag, gamle jord-diger, toftægærder og stengærders forløb. En placering af de enkelte gård- og hustom-ter i selve landsbyen er vist på et særligt kort. En rekonstruktionstegning af hele Ul-kerups bebyggelse kort før nedlæggelsen er vist s. 20 baseret på udskiftningskortet fra 1872, der gengives s. 35. Sidstnævnte kun-ne godt have været tydeligere, og selve landsbyområdet herpå havde det været en fordel at kunne se i sammenhæng med oversigtskortet over det frilagte areal, lige som gengivelse af det i teksten omtalte mi-nutiøst opmålte kort over landsbyområdet med de frilagte gamle bygningers vægforløb og arkæologisk undersøgte bagerovne m.m. ville have rundet planmaterialet af. En rekonstruktionstegning af planen for gård nr. 3 viser dog beboelseslængden omvendt i forhold til verdenshjørnerne. Det øvrige bil-

ledmateriale er fotografier fra landsbyområdet og tegninger, der udmærket illustrerer selvhusholdningens årscyklus for de forskellige arbejdsopgaver for mænd og kvinder på en gård i 1700-årene. Men selvom undersøgelsen af den konkrete landsbytomt har været udgangspunktet, skriver EFW at bogen vil omhandle Ulkerups historie, især de sidste årtier før nedlæggelsen. Den vil berette om menneskene, deres dagligliv, deres livsforløb og hvordan de boede. Derfor er det især de skriftlige kilder, der er benyttet.

Bogen er inddelt i 10 hovedkapitler: Om byen og bogen; en landsby nedlægges; fra fællesskab til statskov; udsyn-udbytteudskiftning; bønder i Ulkerup; kirkebolet; husmænd i Ulkerup; gårdmænd og husmænd; skovriderens gård; nedgang og katastrofe. Et udmærket noteapparat med henvisning til både utrykte kilder i arkiverne såvel som litteraturhenvisninger giver læseren mulighed for selv at gå videre og retfærdiggør den bredt fortællende tekst. EFW har gjort et stort kulegravningsarbejde i arkiverne og især udredningsarbejdet med de enkelte gårdes og huses beboere og deres indbyrdes forhold i landsbyen i de sidste 50 år før 1782, men for nogle vedkommende i 100 år giver et sjældent konkret billede af disse forhold, der oftest er blevet behandlet skjult i statistik og generelle betragtninger. For Niels Rasmussens gård nr. 10, udredes hele anetavlen fra 1662 til 1776. Heraf fremgår, hvor almindelig det var, at man i fællesskabstiden kunne overtage brugsretten til en gård gennem ægteskab med enken, og at fæstegårde ofte var i fæste i samme familie i flere generationer.

I det generelle billede af samtidens landsbyer og med udvikling i landbrug, ejendomsforhold og fæsteforhold i Odsherred, behandles Ulkerup forfriskende konkret, således at det generelle og det specielle træder frem; bl.a. at Ulkerup havde et meget lille agerareal, og at beboerne var meget afhængig af de omliggende ressourcer: skovens produkter og de gode overdrev foruden binæringer såsom humledyrkning og honning. EFW giver et kort, men nuanceret billede af dagliglivet og betydningen af, at landsbyen var placeret i den kongelige vildtbane. Det gav arbejde i forbindelse med jagen, ligesom tømmerhugst betød en del. Bil-

ledet af landsbyens sociale struktur er også differentieret. Det senere skarpe skel mellem bønder og husmænd eksisterede ikke. Under betegnelsen husmænd skjulte sig mange gode landhåndværkere, respekterede og nødvendige, for at få landsbysamfundet til at fungere, smed, skomager, bødder osv., ligesom skrædderen var en bestilling, der skaffede handicappede et levebrød. To rytterhuse var i en periode et officielt indslag i Ulkerup, senere også skovridergården. Deres beboere og forhold behandles også.

I udredningen af, hvad hver bonde og husmand fik i compensation og hjælp for at opgive fæstegård eller hus i Ulkerup i form af skattefrihed, eftergivelse af gæld, bygnings-tømmer m.m. for at flytte og blive husmænd kommer EFW tæt på, og det er med nogen forbavselse, at hun må konstatere, at beboerne ikke opfattede disse indgreb som noget negativt, men som at få en ny chance i livet. EFW runder af med en beskrivelse af skovridergården liggende østligst i landsbyen med dens beboere fra den første skovrider 1694 til gården blev nedrevet 1829 og erstattet af den nuværende skovridergård liggende udenfor Ulkerup. Her giver EFW os et indblik i, hvorledes bønder og folk med anden social status som øvrigheds personer kom ud af det med hinanden. Ligeledes får man også et sjældent beskrevet indblik i, hvorledes arbejdet med de kongelige skove på krongods var organiseret og hvorledes andre befolkningsgrupper og professioner end bønder og præster, selvom disse ikke var så talstærke, dog befolkede landet og var et vigtigt element for at få det danske samfund til at fungere. Blandt skovriderne fremhæves Niels Chr. Bang. Hans barnebarn var N. F. S. Grundtvig. Flere forfattere og professorer på landbohøjskolen hører også til slægten Bang. Til afslutning reflekteres over nedgang og katastrofe, om balance, overlevelse, tidsåndens regler og accept af udnyttelse af ressourcer, om ondt kvægpesten, der var et gode for skoven. Det er her en forfriskende gennemgang af den generelle historiske udvikling konkretiseret ved en landsby fra et område af landet, der sjældent har været valgt som eksempel på grund af områdets særlige status som krongods med vildtbane og dårligt agerland. Men nyere historiske undersøgelser i områ-

det, bl.a. omkring Højby og den vågnende interesse for økologisk balance, skovens og overdrevenes betydning som ressource og for sammenhæng i de gamle landsby-samfunds totaløkologi har givet fornyet interesse for denne type undersøgelser af en lokalitet, hvor arkæologiske levn og historisk-kulturhistorisk kildemateriale supplerer hinanden, men som selvom den startede for en menneskealder siden med især Axel Steenbergs undersøgelser i Store Valby er den oftere udført som en etnologisk-historisk undersøgelse af en gård eller et hus, f.eks. Karen Schousbo's og Bjarne Stoklunds.

De skriftlige kilder, EFW har valgt at give Ulkerup krop og liv med, har været rige, og der er kommet et interessant og læseværdigt stykke kulturhistorie ud af det. Bogen vil være godt baggrundsstof for folk, der selv besøger landsbytomten, der er gjort tilgængelig for offentligheden. Men skulle guidetanken have været gennemført, kunne man måske have ønsket en bredere tværviden-skabelig fremstilling, hvor det arkæologiske materiale blev mere synligt og et kulturhistorisk stof, som f.eks. områdets byggeskik og den viden, skovens folk og skov- og naturstyrelsen har om området, var blevet inddraget. Men der kommer sikkert flere undersøgelser og bøger om Ulkerup, efter at landsbytomten er frilagt, gadekæret retableres og spor af fægang m.m. ved skovens pleje med nyplantning af egetræer osv. er foretaget af statsskoven. Men historien om Ulkerup by der blev til Ulkerup skov er fascinerende læsning.

Grith Lerche

Ann Vibeke Knudsen: Bornholmernes mad – en kulturhistorisk kogebog om madtraditioner på Bornholm 1870-1950. 80 s., ill. Rønne, Bornholm Museum, 1991. ISBN 87-88179-30-3. Kr.

Bornholmernes mad – en kulturhistorisk kogebog blev i slutningen af 1991 udgivet af Bornholms Museum. Første oplag blev revet væk og et nyt oplag skal nok også få ben at gå på. Mad er en god indfaldsvinkel til kulturhistorien, den er konkret og den kommer godt rundt om såvel erhverv som handel og levevis.

Det er Ann Vibeke Knudsen, der har stået for den bornholmske bog. Hun har fornuftigvis koncentreret sig om perioden 1870-1950, en tid hvor såvel det mundtlige som det skriftlige kildemateriale er righoldigt. Og hun har valgt at skildre og give opskrifter på det, vi i dag forstår ved gammeldags mad. Altså både mad, som er almindeligt kendt og det, som er specielt for Bornholm. Dertil kommer yderligere et afsnit om den mad, som de svenske indvandrere i slutningen af forrige århundrede bragte med sig.

Af særlig interesse er afsnittene om sild og om fisk (og det er på Bornholm det samme som torsk). De røgede sild er en delikatesse beregnet for det københavnske marked, og de går ikke længere tilbage end slutningen af forrige århundrede. Så langt vigtigere var de saltede sild – og er det den dag i dag for den sags skyld. Gastronomisk er det opskrifterne på sild, der bærer prisen. Men også opskrifterne på torsk, bl.a. med Gudhjemsdyppe har kvaliteter.

Bogen afspejler et køkken præget af øens erhverv og råvarer. Der er paralleller til andre Østersø-egne, men på Bornholm møder man hverken konservering af fisk ved gæring eller med lud, som den kendes fra Sverige og Finland.

Bogen er rigt illustreret med gamle fotos, tegninger og en række stemningsfulde farvefotos, optaget i dag i Melstedgårds køkken og stuer. Bogen supplerer derved på glimrende vis den oplevelse, det er at besøge landbrugsmuseet på Melstedgård, men den kan sagtens stå alene. Det er en helt igennem fornuftig bog, der ikke puster sig op på kokke-niveau, men redeligt gengiver den husmoder-fornuft, som er det bærende i det danske køkken.

Else-Marie Boyhus

Bent Holm: Solkonge og månekejser Fossards teaterbilleder. København, Gyldendal, 1991. 272 s., ill. ISBN 87-01-09562-5. Kr. 385,-.

På forsiden stråler solkongen os i møde i et overdådigt og elegant kostume. På bagsiden bliver vi præsenteret for månefyrsten, omtrent lige så flot udstyret. Dermed er te-maet for Bent Holms bog slået an, allerede inden læseren har vendt det første blad.

Mytologien omkring Louis XIV, opfattet som solkonge, er velkendt. Allerede fra fødslen bliver Louis kaldt *Dieudonné*, den gudgivne. 16 år gammel spiller han rollen som Kong Sol i balletten *La Nuit*, og fra dette tidspunkt opbygges systematisk solmyten. Ligesom solen er det livgivende centrum i universet, udstråler kongen magt og indflydelse overalt i sit rige. Næsten alt, hvad han foretager sig, *iscenesættes*: fra indtoget i Paris 1660, formet som et romersk triumftog gennem diverse triumfbuer med allegoriske betydninger – over rytterdramaet *le Carouse!* i 1662, hvor kongen befinder sig i centrum for en række imperier, hvis ryttere rider rundt – og den gigantiske fest i Versailles maj 1664, hvor det gastronomiske, drama og musik, gøgl, karruseller, mekaniske arrangementer og fyrværkerier går op i en højere enhed, alt ladet til bristepunktet med symbolske betydninger – til Flora-balletten i 1668, hvor Louis optræder som Apollon.

Som modbillede til solkongen optræder månefyrrsten *Harlequin le roi*. Bent Holm følger Harlequin-figuren helt tilbage til Orde-rik Vitalis' *Kirkehistorie* (nedskrevet ca. 1125). Her møder vi for første gang Herlechin i en beretning, der går tilbage til 1091, i spidsen for »den vilde skare« af de dødes ånder. I et digt fra sidste del af 1200-tallet skaber Hellequin opstandelse sammen med heksen Luque og et tusindtalligt optog, der hænger og plyndrer, inden de drager til helvede for at holde stort bryllup. Adam de la Halle's majsplil *Jeu de la feuillé* fra ca. 1260 viser igen Hielekins skare som repræsentanter for »den anden verden«.

I *Roman de Fauvel* (ca. 1315) optræder Hellequin i forbindelse med det berømte *charivari*-optog, hvor personerne er klædt i dyreskind, vrangvendt tøj og sække, mens de spiller på larmende instrumenter og køkkenredskaber til Fauvels bryllup. Den ikonografiske fremstilling viser Hellequin udstyret med hanevinger på hovedet, som minder om både Merkurs hat og djævelens horn. Forbindelsen til karnevals-optoget, f.eks. som Bruegel skildrer det på maleriet *Faste-lavns og fastes strid* (1559), er nærliggende. Og Bent Holm følger figuren frem til den får sin »klssiske« skikkelse i den italienske *com-media dell'arte* tradition.

Først med de seneste ikonografiske frem-

stillinger er vi fremme ved Fossards tid og hans samling fra slutningen af 1600-tallet. I grunden er det meget lidt af det ikonografiske materiale i de to afsnit om solkongen og månefyrrsten, der stammer fra Fossards samling. Beskæftigelsen med den virker langt hen ad vejen som et påskud for de tematiske analyser af Louis-le-Grand og især Harlekin-figuren.

Bent Holm forsøger at skabe en sammenhæng til Fossard og hans omfattende samling af billedmateriale ved at placere musikeren, musikarkivaren og samleren Fossard, der arbejder ved Louis XIV's hof, som en lille planet i kongens univers. Med en lidt hårdttrukken parallel taler han om, at Fossard i sin funktion som samler gentager kongen i en *imitatio regis*.

I det afsluttende kapitel når han endelig frem til en gennemgang af stikkene i Fossards samling, som er interessant, ikke kun fordi en væsentlig del af samlingen findes på Det kgl. Bibliotek i København. Såvel kongemytologien omkring Louis XIV som den folkelige kultur omkring Harlekin og karnevallets udfoldelser afspejler sig i samlingen på en måde, som gør det muligt at trække linier fra de de tidligere kapitlers tematiske gennemgange.

Solkonge og månekejser er oprindeligt blevet til som en afhandling, der i marts 1990 blev antaget som doktorafhandling ved Århus Universitet og forsvaret i juni 1991. Trods denne lærde sammenhæng flyder sproget let og veloplagt, også selv om de franske og italienske citater nogle steder truer med at tage overhånd. Undertiden bliver formuleringerne og de paralleller, der drages, dog for letkøbte, f.ex. hvor Holm lader Louis XIV mødes med Harlekin i en vision kort før kongens død, eller hvor han med en brander siger, at man skulle tro, Fossard hed *Recueil* og ikke Francois, fordi der altid tales om *Recueil Fossard*.

Enkelte kritiske bemærkninger og indvendinger skal dog ikke skygge for en flot udstyret og illustreret bog, der er spændende og inspirerende, specielt i de dybdøbende analyser af mytologien omkring solkongen og af Harlekin-figuren i sammenhæng med *charivaris* og karnevalsoptog.

Leif Søndergaard

**Jens Christian V. Johansen:
Da Djævelen var ude ...**

Trolddom i det 17. århundredes Danmark.
Odense Universitetsforlag. 1991. 327 s., ill.
ISBN 97-7492-766-3. Kr. 248,-.

Hvor finder man inspiration til en doktordisputats om trolddom? Historikeren Jens Christian Johansen fortæller, at det skete i Vester Bio på Vesterbrogade. Med film som »heksejægeren« og »heksejægerens torturkammer« blev interessen for hekse og hekseforfølgelser vakt. Så stort kan springet være fra en aften i biografen til udformningen af et hovedværk inden for hekseforskningen.

For et hovedværk er det. Det er tydeligt, at der ligger års videnskabelig fordybelse bag. Derfor ærger man sig lidt over noget så grundlæggende som titlen. Hvorfor skrive det 17. århundredes Danmark, når det allerede i indledningen pointeres, at de afgørende arkivalier kun er bevaret i Jylland? J. C. Johansen er selv den første til at beklage dette. Men hvorfor har forfatteren så ikke valgt en anden titel? Dette bliver mere klart henimod afhandlingens slutning. Pointen er, at den omfattende gennemgang af 494 jyske processer udgør grundlaget for en diskussion omkring de danske processers opmærksomhed. Afhandlingens mere overordnede formål er således ikke alene »at forstå de socio-økonomiske og mentale sammenhænge, der konstituerede processernes dynamik«, men også at trænge ind i nogle idehistoriske forudsætninger for de danske processers opståen, omfang og ophør.

Den indgående beskrivelse af de mange processer giver mulighed for at fordybe sig i en lang række grundtemaer. Ved hjælp af skemaer, eksempler og ikke mindst minutøse oversigter i bilagene, får vi på et videnskabeligt grundlag indblik i et kapitel af Danmarkshistorien, som for mig at se er langt mere dramatisk og menneskeligt vedkommende end biografmærkets faktion om dæmoniske og overnaturlige hændelser. Først og fremmest understreges betydningen af trolddomsrygtet og akkumulerede anklager. Herefter går vi endnu tættere på de enkelte sager. Hvilke situationer og problemer handler anklagerne om, og hvordan ser tilståelserne ud? Tegner der sig nogle

mønstre omkring køn, alder, civilstand og regional fordeling?

Her slutter historikeren. Desværre. Nogen kulturanalyse over J. C. Johansen sig ikke ud i, selv om en af undersøgelsens udtalte formål var at »forstå mentale sammenhænge«. Vi leder forgæves efter en analyse af befolkningens forestillingsverden, f. eks. omkring lykke og værdighed, selv om disse aspekter utvivlsomt har spillet en afgørende rolle for de rygtedannelser, som førte til henrettelsen af 245 troldfolk i Jylland.

Derfor mangler vi stadig et hovedværk om trolddom og hekse i Danmark, hvor de folkelige erfaringsverdener tages alvorligt ud fra et kulturanalytisk perspektiv. Ses de danske forestillinger i et mentalhistorisk perspektiv bliver det også vigtigt at undersøge, hvilke bånd der kan knyttes mellem forfølgelsernes tid og de efterfølgende århundreder (1700- og 1800-tallet). Begge perioder kendetegnes ved rygtespredning og vandre-sagn om hekse (trolddomsrygtet), kloge folks modtrolddom og ikke mindst en vidt udbredt angst for forgørelse. Men i nyere tid er det kun i enkelte tilfælde at dette blusser op til dramatiske episoder med et retsligt efterspil. Ser vi på trolddom ud fra befolkningens perspektiv, er det et ubesvaret spørgsmål, om der kan påvises de store mentalhistoriske forskelle mellem de to perioder. Det der helt grundlæggende adskiller de to perioder er derimod kildematerialet og det er kun de retshistoriske arkivalier, som udgør skelettet i J. C. Johansens afhandling. Dansk Folkemindesamlings arkivmateriale er overhovedet ikke anvendt. Dette er altså den egentlige årsag til afhandlingens begrænsninger: geografisk, historisk og tematisk. Den handler om Jylland i 1600-tallet, men hverken om Sjælland, 1700- og 1800-tallet eller folkelige hekseforestillinger. Men hvorfor så ikke sige dette lige ud? At det handler om et kildestudium. Fremragende ovenikøbet. Men netop ikke om en mentalhistorisk fremstilling af noget så sammensat og vanskeligt tilgængeligt som »trolddom«.

En af undersøgelsens interessante konklusioner er, at de danske trolddomsprocesser fortæller to historier. Den ene handler om konflikten mellem befolkning og kirke. Befolkningens ønske om at få troldfolk udryddet, fik sit mest voldsomme udtryk i

Jylland mellem 1617 og 1625. 60% af alle de jyske processer fandt sted i denne periode. For J. C. Johansen er dette samtidig en afgørende årsag til den afmatning, som sætter ind i årene efter. Han mener, at der simpelt hen var færre folk tilbage med et omfattende trolddomsrygte, som havde overlevet forfølgelserne.

Den anden historie handler om kirken og brydningerne mellem en moderne og en mere gammeldags tankegang. Her taler J. C. Johansen om en udtrykt alliance mellem så umage parter som befolkningen og den teologiske elite med deres udfarende kontinentaleuropæiske forestillinger. Deres fælles ønsker om at forfølge – hekse, katolikker eller calvinister – mener han ikke, de danske sognepræster kunne gå ind for. De holdt sig efter hans mening iøjnefaldende passive, medens forfølgelserne stod på deres højeste. For præsterne skyldtes ulykker ikke Djævelens værk, men Guds retfærdige straf for menneskers utallige synder. J. C. Johansen når derfor frem til den konklusion, at antallet af bål i Danmark ville være blevet langt større, hvis det var gået som befolkningen eller eliten ønskede. Nu sejrede »fortidens besindige overvejelser«, men kun i kraft af de konservative sognepræster.

Birgitte Rørbye

Gustav Henningsen:

Heksejægeren på Rugård

De sidste trolddomsprocesser i Jylland 1685–87. Ebeltoft, Skippershoved. 1991. ISBN 87-89224-280. Kr. 169,-.

Søren Kirkemann er mester for bogens omslag og årstallet 1685 slår tonen an. Som et kors tegner den fastbundne heks sig mod himlen, medens røgen fra heksebålene går i et med skyerne og driver hen over et lillarødt landskab. Lige så dramatisk er Gustav Henningsens fortælling om godsejeren på Rugård, som blev heksejæger. Så fremfusende og voldsom var Jørgen Arenfeldts fremfærd, at han også selv kom alvorligt i klemme. Sagen gik helt til Højesteret, og det var kun med nød og næppe, at adelsmanden undgik at miste sin ære og ende på Holmen som straffefange på livstid. Onsdag den 15. september blev dommen afsagt. Arenfeldt mistede retten til at dømmes ved den lokale bir-

keret. Samtidig fik han en enorm bøde, som omregnet til moderne penge svarer til en halv million kroner. Han skulle også betale modpartens sagsomkostninger og den 3. november måtte han på Viborg Landsting offentligt afgive en undskyldning.

Men onsdagsmødet i Højesteret handlede ikke alene om adelsmanden. Side om side med den 42-årige Jørgen Arenfeldt stod en af hans ofre, den knap 30-årige Anne Sørensdatter. Blommen, som folk kaldte hende, var efter forhør og dom på Rugård blevet dømt til bål og brand på Viborg Landsting. Hendes mor og flere andre kvinder var allerede blevet brændt som troldkvinde. Men nu satte skandalen omkring Rugårdsmændens en stopper for denne opblussen af de offentlige hekseforfølgelser, som heksejægeren og hans kreds havde sat igang. Den 21. juli 1686 blev det bestemt, at enhver dødsdom for trolddom fremover også skulle påkendes ved Højesteret i København, og dette betød i praksis, at henrettelserne hørte op i Jylland. Anne blev dømt for sin løgnagtige bekendelse og sin virksomhed som klog kone til kagstrykning og landsforvisning. Men højesteretsdommerne frifandt hende for trolddom, og derfor slap hun med livet i behold. Blommens held var, at Arenfeldt gik for vidt. For at undgå tortur kunne Rugårdsmændens få hende til at sige og gøre hvad som helst. Men da hun i sine bekendelser anklagede nogle indflydelsesrige borgere, gik de til frontalt modangreb. Det var Arenfeldt, de var ude efter, men den unge bondekone havde de heller ikke meget til overs for. Det har Gustav Henningsen til gengæld. Hele undersøgelsen bærer præg af hans fascination.

Langsomt bygges dramaet op. Gustav Henningsen leger med vores nysgerrighed og medlidenhed. Hvordan vil det gå dem: Anne, Dorete, Peder og alle de andre? Udfaldet kender vi ikke, før henimod slutningen af bogen. Scenen befolkes med helte og skurke, feje medløbere og ikke mindst ofrene og ofrenes ofre. Som de største skurke møder vi de adelige godsejere. Peder Madson Lerche gjorde sit til at genoplive heksebålene som dommer ved Viborg Landsting. Den værste var dog Jørgen Arenfeldt. Han udsatte de anklagede for fysisk og psykisk tortur under forhørene og foranstaltede ulovlige hekseprøver, hvor kvinderne i nø-

gen tilstand blev smidt i Rugårds voldgrav, for at tilskuerne kunne se, om de kunne synke. Til de mere foragtelige roller hører nogle af de lokale præster, som går Arenfeldts ærinde. Vi glemmer ikke så hurtigt middagen på Rugård Helligtrekongersdag 1686.

Helte er der færre af, men i slutningen af bogen, møder vi en af dem. Præsten Frederik Thomsen, skriver Gustav Henningsen, synes at have været en fornuftig mand. Da der fremkommer nogle hekseribeskyldninger mod en ung pige hjælper han selv pigens far med at gå til modangreb. Præsten er altså fornuftig, fordi han opfatter hekseanklagen som ondsindet sladder og heksen som en syndebug. Bogen indeholder slet ikke så få af den slags stimulerede meningstilkendegivelser. Men er det nu også helt så enkelt? Var nogle af syndebugkene ikke selv sladdervorne, arrige og ondsindede? Og hvor tydelig er grænsen egentlig mellem de kloge folk og heksene? Holder vi os til Gustav Henningsens undersøgelse, eller til de mange sagn optegnet af Evald Tang Kristensen, ja så kan det siges ganske kort. Heksen og den kloge kone var ofte en og samme person, men udlagt i forskellige situationer og af forskellige mennesker. Både trolddom og modtrolddom handler om vold og hævn. De glidende overgange mellem lykke, straf og lidelse afhænger af øjnene, der ser. Når Frederik Thomsen i vore øjne handlede »fornuftigt«, skyldes det måske snarere, at begivenheden forgår tre år efter Rugårdskandalen.

Fornuft har altså noget med kultur at gøre, og for 300 år siden var ingen i tvivl om, at ulykker ikke uden videre skete af sig selv. Ulykker og vanskæbne betød noget. Om de var forvoldt af Gud, folks egen syndefuldhed, djævelen, onde mennesker, overnaturlige væsener, etc. – det herskede der tilgængelig stor uenighed om. Mange af de dømte hekse har tydeligvis også selv været i tvivl om deres egen rolle. Nogle forsøger at forsvare sig ved at sige, »at de ikke kan trolddom«, andre svarer, at de ikke har foretaget sig det, de beskyldes for, ikke var tilstede eller giver det, vi idag kalder for en naturlig forklaring. Men de anklagede hævder aldrig, at ulykker ikke skyldes trolddom. Set i et kulturanalytisk perspektiv var forestillinger om trolddom forsåvidt fornuftig nok i 1600-tallet.

Det hører til bogens mange fortjenester, at provokationerne giver læseren mulighed for at tænke selv. Vi får ikke påduttet nogle fastlåste holdninger. Gustav Henningsen er nemlig først og fremmest socialhistoriker. Han er dybt optaget af at rekonstruere og udlægge det, der skete. Derfor boltrer han sig i uddybende kilder, forklaringer og inspirerende toner. Vi ved mere om periodens retssystem, økonomi, dagligsprog, ja hverdagslivet i stort og småt, når vi har læst denne bog. Det socialhistoriske panorama er fyldt med levende og kloge overvejelser. Lad mig nævne et typisk eksempel: Gustav Henningsen diskuterer vidt og bredt om Mette Nielsdatter var tater eller øj, for så til sidst at konstatere, at han slet ikke selv synes, det er så vigtigt endda. Så kan vi andre gøre os vore egne tanker. Kilderne er lagt frem. Det er formodentlig også helt enestående, at vi i forordet tilbydes et helt kompendium med transkription af bogens utrykte kildemateriale. Forbilledligt efter min mening.

Noget af det mest tankevækkende i bogen er for en kulturforsker Gustav Henningsens indledende diskussioner om lykkebegrebet. Men det undrer mig, at Gustav Henningsen fremhæver, at folk i 1600-tallet kan kaldes »bikulturelle«, fordi de står med et ben i den officielle, kristne kultur og det andet ben i en folkelig, magisk kultur. Hvordan finder han denne modsætning? Jeg har svært ved at se, hvordan vi kan udskille det, der betegnes som »autentisk« folketradition« fra mere hverdagsagtige erfaringsdannelser, for slet ikke at tale om de kristne forestillinger, som optræder i mange varianter. I anden sammenhæng har Gustav Henningsen netop så udmærket fremhævet at »folketro« ikke udgør et samlet system, men tværtimod består af forestillinger hidrørende fra vidt forskellige og ofte hinanden modsigende tankebygninger. Modsigelserne opleves imidlertid ikke af traditionsbærerne selv, fordi de er knyttet til hverdagssituationer og sjældent aktualiseres samtidigt. (Dansk kulturhistorisk Opslagsværk 1991).

Gustav Henningsen har beskrevet et gruppeopvækkende kapitel af Danmarkshistorien. Det er der kommet en fornem bog ud af. Den er spændende og let at gå til, hvis det er det, vi vil have. Men den er også fuld af muligheder, fordi Gustav Henningsen er så fascineret af sine kilder og det socialhistoriske pa-

norama. Bogen fortjener, at vi fordyber os, lader os rive med, og hist og her bliver provokerede. Som mennesker og som fagfolk. Med beskrivelsen af forfølgelserne og skandalerne for 300 år siden kommer vi tæt på hverdagslivet dengang. Men vi kommer også lidt tættere på vores egen nutid og os selv.

Birgitte Rørbye

Inge Adriansen: Ivan fra Odessa

Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914–20. Fra Als og Sundeved - Bind 69. Sønderborg, Historisk Samfund for Als og Sundeved, 1991. 136 s., ill. ISBN 97-153-114. Kr. 148,-.

Titlen stammer fra Martin N. Hansens digt om krigsfangen Ivan, som flygtede over grænsen og blev skudt – og glemt. Han var en af de mange militære krigsfanger, som under første verdenskrig af tyskerne blev sendt til Nordslesvig (som altså var tysk endnu) for at arbejde ved landbruget – og derved kompensere for de mange mænd, som var væk i krigen. Der var tale om russere, englændere, franskmænd og belgiere, men det er mest russerne, eller måske rettere østslaverne, der skrives om. De var meget populære hos lokalbefolkningen – modsat de andre nationaliteter, som faktisk kulturelt stod os nærmere – nok især fordi de var bønder som »erhvervskulturelt« passede bedre på de sønderjyske gårde end engelske industriarbejdere. Og de var glade og tilfredse, for de kendte ikke deres rettigheder fra Haagkonventionerne om landkrig. Det gjorde de vesteuropæiske fanger.

Bogen beretter om forholdet mellem fanger og lokalbefolkningen og deres fælles modsætningsforhold til de tyske myndigheder, som søgte at holde dem adskilt og at holde krigsfangerne på samme levfod som de tyske fanger i allierede lejre, men også om flugt nordpå til Danmark og om mislykkede flugtforsøg. Sidstnævnte vidner bl.a. en del gravsten på de sønderjyske kirkegårde om.

Inge Adriansen lægger stor vægt på, hvor gnidningsløst samarbejdet mellem fanger og befolkning forløb og understreger, at udover at det var bønder blandt bønder, var der tale om folk, som ikke (på de danske

gårde) blev betragtet som fjender. Og anmelderen kan vel tilføje, at man jo var klar over, at det ikke var noget, der varede evigt – selv om en lille del blev hængende.

Blandt dem, som blev hængende, var de fleste nok dem, der endte som flygtninge, altså ikke fanger i Danmark. Der var til dels tale om krigsfanger, som var stukket over grænsen (eller Østersøen) hertil, dels om syge krigsfanger, som Danmark havde taget til sig med begge de krigsførende parters velsignelse. De blev indkvarteret i to til formålet byggede lejre, Horserød i Nordsjælland og Hald ved Viborg. Der var 272 tyskere og 1235 østribungarer i Hald og 2340 russere og rumænere i Horserød.

Der var i begyndelsen en del uro omkring Hald, for »sidste gang der havde været tyske soldater så langt nordpå var i 1864«, men det stilnede efterhånden af. Til gengæld kom der problemer i Horserød, da man hørte nyhederne om revolutionerne i Rusland. Mange menige sluttet op om det nye styre og nægtede at adlyde officererne, også de danske. Ved pressens hjælp blev sagen blæst op og stemningen mod lejren fjendtlig. Men i 1918 blev de alle sendt hjem, bortset fra 25, som frygtede for deres liv; de fik, i strid med de aftaler, den danske regering havde indgået ved oprettelsen af lejren, lov til at blive.

Bogen er spændende og beretter om noget for mange ukendt. Den er ikke blevet til alene ved arkivstudier, men er udbygget med materiale, mundtligt og skriftligt, indsamlet i Sønderjylland – også mange fotografier. Og med citater fra breve, sendt fra tidligere fanger til deres værter og fra interviews med de familier, som opstod af »glemte« fanger, som feks. kunne finde sig en ukrainsk roepige, er den blevet mere menneskelig end andre bøger om lignende emner.

George Nellemann

Historikergruppen Fempas: De gamle

Træk af alderdommens historie. København, Fremad, 1991. 64 s., ill. ISBN 87-557-1642-3. Kr. 98,-.

Bogen er skrevet af de samme, som skrev »Det arbejdende folks kulturhistorie« og hænger for så vidt sammen med denne som

forfatterne under arbejdet med den store bog opdagede, at »alder« først sent bliver et problem eller fænomen i sig selv. Længe var det sygdom eller invaliditet: manglende evne til at klare sig, det var det, man regnede med. Det kunne så skyldes f.eks. alder, men det er først sent, at alder i sig selv nævnes – i Koldingrecessen 1558 – som anledning til at man kan få lov til at tigge til livets opretholdelse.

Men er dette noget, der ikke gælder længere? Vi har haft en periode mellem fattiggården og plejehjemmet, hvor vi havde »Alderdomshjemmet«. I vore dage kommer man ikke på »De gamles hjem«, som det hed i det landsogn, hvor anmelderen boede som barn. Og da det blev bygget i 30'erne sagde bønderne, at nu bygger man paladser til fattiglemmerne. Det palads var dog utrolig spartansk.

Bogen forsøger at favne vidt, fra Illiaden til Efterlønnen, så vidt man nu kan på 64 sider. Der gives hele tiden en redegørelse for den samfundsmæssige baggrund for, hvordan gamles forhold er – med jævnlige beklagelser over, at man ikke ved nok fra de historiske kilder om, hvordan de, der var uden et socialt netværk klarede sig som gamle og uarbejdsdygtige – hvis de da overhovedet klarede sig.

»For os« skriver forfatterne i forordet »er historien en moralsk fortælling, der afspejler historikerens egen holdning«. Det er en dejlig ærlighed, som retfærdiggør, at fremstillingen ikke skjuler de mange skønhedspletter, der har været i skiftende tiders lovgivning og fremhæver de nordiske socialdemokratiets velfærdssamfund og kritiserer de senere års forringelser der, efter forfatterens mening er gennemført af den borgerlige regering på Fremskridtspatiets inspiration og med besparelser og effektivisering og skattenedsættelser som begrundelse. Og med stigende skatter og dårligere service som resultat.

I efterskriftet fremhæves faren for, at der i fremtiden vil blive en endnu større forskel mellem pensionister end der er idag, fordi nogle har haft mulighed for at spare op til at supplere folkepensionen, mens andre må klare sig med den alene. Der er en risiko for, at vi får to grupper, A- og B-pensionister, med større klasseforskelle end dem, der var, da de var i arbejde. Var bogen kommet

et år senere, ville der have været rig anledning til at fundere over C-holdets indsats og muligheder. Der er mange vælgere, og der bliver forholdsvis mange flere, som er pensionister. Og dem vil man ikke kunne fratage stemmeretten, som man i gamle dage kunne gøre det med folk, som havde modtaget »fattighjælp«. At dette begreb blev afskaffet var en lykke.

Bogen er første af en serie småskrifter fra »Fremad«, der skal supplere »Det arbejdende folks kulturhistorie«. »Træk af betalingsmidlernes historie« bliver den næste.

George Nellemann

Tone Saugsted Gabrielsen og Marie-Alica Séférian (red.):

Hvor danske er danskerne?

København, Amanda, 1991. 180 s. ISBN 87-89537-28-9. Kr. 248,-.

Jens Bing (red.): Danskere

København, Museumsrådet for København og Frederiksberg, 1992. 142 s., ill. ISBN 87-980750-6-3. Kr. 98,-.

To ting har accelereret den danske navlebeskuen i de senere år: at nogle tror, at »danskheden« er truet af EF-unionen, og at andre tror, at truslen kommer fra fremmede indvandrere. Det har fået mange til at stille spørgsmålet: hvad er danskheden. Svaret er forsøgt givet ved udstillingen »Dansk, danskere ...«, der vistes i Nicolai kirke i København i foråret 1992, ved en stor lysbillede serie lavet til EXPO'92 i Sevilla, og også ved (endnu) to bøger.

Forlaget Amanda har i bogen »Hvor danske er danskerne?« leveret 12 bud på et svar, alle skrevet af veluddannede, velintegrerede udlændinge, og Museumsrådet har i »Danskere. 17 tanker om danskere og danskheden« aftrykt en række indlæg, der går i samme retning, men knap så direkte, for det er en anden type mennesker, man har henvendt sig til.

Amanda-bogen er, som nævnt, skrevet af 12 indvandrere, som har boet i Danmark i en længere årrække. De er alle højt uddannede, flere af dem i samfunds- og kulturvidenskabelige fag. Der er derfor tale om »faglige artikler«, ikke sjældent med henvisninger til den internationale litteratur. Ikke uventet er

disse forfattere gennemgående bedre orienterede om dansk kultur end gennemsnitsdanskeren, og som opvoksede i andre kulturer har de en mulighed for, ved sammenligning, at blotlægge træk ved det danske, vi ikke selv så let bliver opmærksomme på.

Museumsrådets bog, som knytter sig til udstillingen i Nicolai, burde nok have heddet »Danmark«, for store dele af den handler ikke om menneskene. Den er skrevet af 15 danskere og en naturaliseret polak. Nr. 17 er uddrag af en indisk bog om en jysk landsby.

De skribenter, museumsrådet har inviteret til at uddødeliggøre deres tanker er, for de flestes vedkommende, af en anden slags end Amanda's. Det er nok forkert at sige, at de alle er politikere, men de fleste kendes fra den politiske debat – og naturfrednings-sager er da også politik.

Fire gode artikler om natur-(fredning) og landskabsplanlægning er illustrerede med Kirsten Kleins meget fine landskabsfotografier.

De malerier, den polskfødte kunsthistoriker har valgt at bringe til at illustrere sin opfattelse af, hvad der er danskhed, er også dejlige – måske for dejlige. De viser især mennesker, og er valgt for at vise *det upatetiske*, hun betragter som typisk dansk: Chr. Købke, L. A. Ring, Ejnar Nielsen, Hamershøi og Fritz Syberg.

De mest politiske kapitler fremhæver, at den nationalstat, nogle er bange for at miste, enten er ganske ung, dvs. fra efter 1864, eller slet ikke har eksisteret, for der er jo grønlandere, færingere og lidt tyskere. At de førstnævnte to, store grupper »danskere« har holdt sig udenfor det frygtede fællesmarked nævnes dog ikke. Meningen med dette, at nationalstaten ikke har betydet så meget, og med omtalen af kommunesammenlægningernes velsignelser for lokalsamfundene er helt klar: Stem roligt Ja til Den europæiske union 2. juni. Den er der ingen risiko ved.

Bogens redaktør har sikkert givet de indbudte bidragydere frie hænder, men der er nok mange læsere, der vil finde, at en valgpropaganda for ambitiøse levebrødspolitikeres præstigeprojekter er malplaceret i en bog med titlen »Tanker om danskerne og danskheden«. Men henvender man sig til et medlem af EF-kommissionen, må man være forberedt på en miljøskaide.

I begge de to bøger er der korte indlæg af en skønlitterær forfatter (til bl. a. Gittes monologer). I Amanda-bogen skriver han forordet »Det lånte blik« – til de integrerede fremmede betragtninger. I museumsbogen skriver han, ganske kort, om »Dansk identitet«. De skønlitterære forfattere kan nu noget, som de faglitterære ikke kan. Han er nok på sin vis mest enig med den polske kunsthistoriker: danskerne er upatetiske – og måske er der også mange der finder, at hans, på alles vegne, selvironiske form er noget specielt dansk.

Og til slut et par ord om det typografiske. Det er naturligvis ikke retfærdigt at sammenligne en stor bog på glittet papir med en lille på mat. Men en lille bog på mat papir kan også laves smuk – men næppe flot. Den store bog, museumsrådets, er flot. Den er tilrettelagt af en museumsinspektør. Den lille er hård, sort og ubehagelig, og den er tilrettelagt af professionelle bogtilrettelæggere. Oven i købet dem, som har formgivet Folk og Kultur. Så de kan altså godt.

George Nellemann

Replik til Gustav Henningsens anmeldelse af Nord-Nytt nr. 40. Tema: Folkelig religionssitet. Folk og Kultur 1991.

Gustav Henningsen skriver i forbindelse med omtalen af min artikel om Hare Krishna-bevægelsen: »at kalde det en »bevægelse« er direkte diskriminerende».

Denne misopfattelse må bero på en for overfladisk læsning af artiklen. Det officielle navn er ISKCON, men i daglig sprogbrug taler medlemmerne *selv* om »Krishna-bevægelsen«, så for dem er der intet diskriminerende ved betegnelsen.

I religionssociologien er en »bevægelse« en religiøs organisationsform med bestemte karakteristika. I denne sammenhæng er der altså heller ikke tale om nogen form for diskrimination.

Inge-Lise Overballe

Rettelse til en boganmeldelse i Folk og Kultur 1991

I D. Yde-Andersens anmeldelse af Bodil Olesen: Et kvarter og Dets Mennesker. Frederiksberg Øst, Århus. Købstadsmuseet »Den

gamle By«, side 139, skriver Yde-Andersen i sin, for mig meget glædelige, positive anmeldelse af bogen at (citat) – Bogens forfatter, historikeren Bodil Olesen, har stået for markedsundersøgelserne, hjulpet af arkitekt Finn Bøttcher, der også har optaget hovedparten af bogens billeder. –

Jeg må korrigere dette, som det også

fremgår af bogens titelblads bagside er boligudvælgelserne, materialeindsamlingen og bearbejdningen foretaget i samarbejde med arkitekt Frode Mahnecke.

Fotos: Frode Mahnecke og Finn Bøttcher. (Finn Bøttcher var »Den gamle By«'s faste fotograf).

Frode Mahnecke

Indsendt litteratur

- ASK. Tidsskrift for Folkekultur: 15 & 16, Ballerup, Dansk Folkekultur. Kr. 40,-. 1991 36 sider, ill. ISSN 0109-4718
- CASPERSEN, JENS PETER: Sådan var det. Erindringsbilleder Åbenrå, Historisk Samfund for Sønderjylland, 1990. 310 sider, ill. Kr. 175,-, for medlemmer kr.115,-. ISBN 87-7406-058-9.
- DYBBRO, SUSANNE, m.fl. (red.): Klaus Khan Baba. En etnografisk kaleidoskopi tilegnet Klaus Ferdinand den 19. april 1991. Århus, Aarhus Universitetsforlag, 1991. 400 sider, ill. ISBN 87-7288-347-2.
- HANSEN, VILFRED FRIBORG (red.): Herregårdsliv på Møllerup. Folk og liv på Røndeegnen nr. 10. Rønde, AOF på S-Mi Tryk, 1991 108 sider, rigt ill. Kr. 108,-. ISBN 87-88579-15-8.
- JOHANSSON, PER-OLOF: Lillerød Brugsforening 75 år. Hillerød, Kvikly i Allerød, 1991. 28 sider ill. ISBN 87-98371-01
- ORD & SAG 10-11. Århus, Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, 1990. 60 sider, ill. Gratis. ISSN 0108-0825.
- KROGH, THYGE (red.): Et lille Stykke Kulturhistorie. Peder Kroghs erindringer 1827-54. Hellerup, Selskabet for Dansk Skolehistorie, 1991. 128 sider, ill. Kr. 145,-. ISBN- uoplyst.
- KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY«. Årbog 1991. Århus 1991.
- MADSEN, ALLAN: Arbejdets og teknikkens socialhistorie. Fra flodkulturerne til den industrielle revolution. Herneing, systime, 1991. 255 sider, ill. Kr. 175,-. ISBN 87-7351-947-2.
- MALLING, OVE: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenerne, samlede 1777. Udgivet af Erik Hansen, København, Det danske Sprog- og litteraturselskab og Gyldendal, 1992. 608 sider, illustreret. Kr. 495,-. ISBN 87-01-68804-4.
- NEUMANN, CHRISTINA: Kleidung in Schleswig-Holstein im Spiegel literarische Quellen. Neumünster, Karl Wachholtz Verlag, 1990. 94 sider, ill. DM. 15,-. ISBN 3-529-02472-4.
- NYKØBING SJÆLLANDS ÆLDSTE HISTORIE I: Alle tiders ODSHERRED, 1991. Nykøbing S., Odsherreds Museum, 1991. ISSN: 0108-9846.
- ROSTOCK, OLE: Nøgle til 808 Skandinaviske Skjoldholdere. Heralsidke Studier 3. København, Heralsisk Selskab, 1990. 38 sider, ill. ISBN 87-88313-04-2.
- RYKIND-ERIKSEN, KIRSTEN: Smag og stil. Juvelér og sølvvarefabrikant V. Christensen 1850-1900. København, Det Danske Kunstindustrimuseun, 1991. 46 sider, ill. Kr. 60,- i Kunstindustrimuseets kiosk. ISBN 87-87075-784.
- SIEVERS, KAI DETLEV: Leben in Armut. Zeugnisse der Armutkultur aus Lübeck und Schleswig-Holstein vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Heide, Verlag Boysen & Co., 1991. 128 sider, ill. DM. 39,80. ISBN 3-8042-0528-3.
- SIKALA, ANNA-LEENA (ed.): Studies in Oral Narratigves. Studia Fennica 33. Helsinki 1989. 225 sider. ISBN 951-717-580-9.
- STATTIN, JOCHUM (red.): Det farliga livert. Om avund, rädsla, rykten och fördomar. Stockholm, Natur och Kultur, 1991. 182 sider ill. Sv. Kr. 225,-. ISBN 91-27-03033-4.
- TING PÅ MUSEER. Oplæg til en fælles fynsk indsamlingspolitik, Odense, Amtsmuseumsrådet for Fyns Amt 1991. 34 sider, ill. ISBN 87-88327-52-3.

